

VRIJE UNIVERSITEIT BRUSSEL
Onderzoeksgroep TOR

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
Instituut Recht en Samenleving

TUSSEN BURGER EN OVERHEID
Een onderzoeksproject naar het functioneren van het
maatschappelijk middenveld in Vlaanderen

Samenvatting van de onderzoeksresultaten:

Deel 1:
OORZAKEN EN GEVOLGEN VAN
MIDDENVELDPARTICIPATIE

Mark Elchardus
Marc Hooghe
Wendy Smits

april 2000
Tor Rapport nr. 2000/5

in samenwerking met de Federale Diensten voor
Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden

In de periode 1996-2000 werd door de Universiteiten van Brussel (promotor prof. dr. M. Elchardus) en Leuven (promotor prof. dr. L. Huyse) een onderzoek uitgevoerd omtrent het functioneren van het maatschappelijk middenveld, dit is het geheel van vrijwillige organisaties tussen burger en overheid. Dit onderzoek werd uitgevoerd in het kader van het programma van toekomstgericht sociaal-economisch onderzoek van de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden (DWTC).

Het volledige eindrapport van dit onderzoek telt zowat 450 pagina's (zie inhoudsopgave in bijlage 1). In deze samenvatting worden de belangrijkste conclusies van het onderzoek kernachtig weergegeven. Deze samenvatting is in eerste instantie bestemd voor beleidsverantwoordelijken en voor bestuursleden uit het maatschappelijk middenveld zelf. Voor een meer uitvoerige, en technisch onderbouwde weergave van de onderzoeksresultaten kunnen we verwijzen naar het uitvoerige rapport en de eerder verschenen deelrapporten (zie lijst in bijlage 2).

Deze samenvatting bestaat, net zoals het oorspronkelijke rapport, uit twee delen. In dit eerste deel beschrijft het Brusselse onderzoeksteam (Mark Elchardus, Marc Hooghe, Wendy Smits) de oorzaken en de gevolgen van participatie aan het maatschappelijk middenveld. In het tweede deel beschrijft het Leuvense onderzoeksteam (Luc Huyse, Ellen Van Dael, Katrien Meireman) het functioneren van middenveldorganisaties.

**Oorzaken en gevolgen van middenveldparticipatie
Samenvatting van de onderzoeksresultaten**

**Mark Elchardus
Marc Hooghe
Wendy Smits**

**Vrije Universiteit Brussel
Onderzoeksgroep TOR
Pleinlaan 2, B-1050 Brussel
tel. 02 629 20 24; fax 629 30 52; torgroep@vub.ac.be**

Rapport 2000/5

1 Sociale integratie als probleem

Er worden vandaag torenhoge verwachtingen in het maatschappelijk middenveld gesteld. In de beleidsnota Cultuur, 2000-2004, van de Vlaamse regering bijvoorbeeld, wordt van het verenigingsleven verwacht dat het inburgert, emancipeert, zin geeft, bijdraagt tot actieve participatie, democratische discussie, de versterking van het sociale weefsel... (2000 : 18-19). Dergelijke torenhoge en met aandrang geformuleerde verwachtingen laten zich gemakkelijk begrijpen in het licht van een reeks maatschappelijke ontwikkelingen. Belangrijk daarbij is de confrontatie met tekenen van sociale desintegratie. Vanaf de jaren zestig leeft in heel wat Westerse landen het gevoel dat gewelddadige misdaad, alledaags geweld in scholen, op het openbaar vervoer en in het verkeer toeneemt. Het gevoel van onveiligheid neemt toe. Instellingen als het huwelijk verliezen hun stabiliteit. Het vertrouwen in de instellingen daalt. Fukuyama omschrijft het samenvloeien van die verschillende ontwikkelingen als een « great disruption » (1999), een grote verstoring van het samenleven, die tot onbehagen, wantrouwen en gevoelens van onveiligheid leidt. Daarom wordt onder meer naar het verenigingsleven en het middenveld gekeken, waarvan een herstel van de sociale cohesie en het sociale weefsel worden verwacht. Die verwachting verleent bijzondere zichtbaarheid aan stellingen die de aftakeling, dan wel de opbloei van het middenveld menen vast te stellen. Putnam (1995a, 1995b) gewaagt van een aftakeling van het verenigingsleven in de Verenigde Staten en stelt dit voor als een onderdeel van en een indicator voor de afbrokkeling van het sociaal kapitaal en de vermindering van sociale cohesie. Lester Salomon (1995) stelt daarentegen een toename vast van vrijwillige verenigingen en ondernemingen in de sociale economie of de non-profit sector. Hij gewaagt van een internationale « associational revolution » die in zich de kiemen van een nieuwe maatschappelijke ordening draagt (1995 : 243-247).

Tijdens ons onderzoek is gebleken dat heel wat mensen die actief zijn in het middenveld, de stellige indruk hebben dat het verenigingsleven moeilijke tijden beleeft. Zij zijn geneigd de stelling van Putnam meteen op Europa en Vlaanderen toe te passen. Voor de vermeende moeilijkheden van het verenigingsleven is er ook een zeer populaire verklaring. De vermeende achteruitgang wordt toegeschreven aan 'individualisering'. Die verklaring wordt frequent veredeld met een verwijzing naar het werk van Ulrich Beck (1986) over de risicomaatschappij. « Individualisering » is een begrip dat vele ladingen dekt, waarvan de betekenis daarom zeer vaag is, dat op bijgevolg alles en nog wat kan worden toegepast. Daarom kan men gemakkelijk leven met de illusie dat het inderdaad goed de maatschappelijke ontwikkelingen vat. Telkens echter als één betekenis van individualisering duidelijk en ondubbelzinnig wordt gespecificeerd, blijkt dat er in die specifieke betekenis alvast niet van een individualiseringstendens kan worden gesproken (Elchardus & Heyvaert, 1990; Elchardus, 1999). In de reeds geciteerde beleidsnota cultuur, vinden we zowel de stelling dat het verenigingsleven het moeilijk heeft, als de modieuze verklaring in termen van individualisering : «De leden zappen. Ze stellen hun eigen programma en parcours samen...Dat verklaart mede de veroudering en de daling van het ledenaantal van de "klassieke" verenigingsvorm» (2000 :69). In het verlengde van die populaire stelling, beweert de beleidsnota tevens « slechts weinig jonge mensen nemen deel aan het verenigingsleven » (idem :68).

2 Een korte voorstelling van het onderzoek

Het hele debat over de rol van het verenigingsleven gaat echter vooral uit van vooronderstellingen en indrukken, en is slechts zelden gebaseerd op de resultaten van empirisch onderzoek. Daarom heeft de Vakgroep Sociologie/Onderzoeksgroep TOR van de Vrije Universiteit Brussel in het voorjaar van 1998 hierover een representatieve survey uitgevoerd onder de inwoners van het Vlaams Gewest. In het kader van dit onderzoek werden 1.341 respondenten thuis bezocht, en daarbij werd een gestructureerd interview van ongeveer één uur afgenomen, dat handelde over diverse aspecten van participatie aan het verenigingsleven, inburgering, maatschappelijke houdingen, en dergelijke. De respondenten werden getrokken op basis van een toevalssteekproef bij het Rijksregister der Natuurlijke Personen (toelating bij Koninklijk Besluit van 8 februari 1998, *Belgisch Staatsblad*, 15 juni 1999). Op basis van een responsanalyse kunnen we besluiten dat dit onderzoek behoorlijk representatief is voor de doelgroep die we wilden bereiken:

- inwoners van het Vlaams Gewest
- Nederlandstalig
- tussen 18 en 75 jaar.

Dit betekent dat we op basis van dit onderzoek geen uitspraken kunnen doen over de specifieke situatie van de Vlamingen in Brussel; dit zou een heel apart onderzoek vergen. Het is wel zo dat lager opgeleiden en ouderen wat minder aan het onderzoek hebben deelgenomen dan we op basis van hun aandeel in de bevolking zouden kunnen verwachten, doch dit fenomeen is gebruikelijk binnen dergelijk onderzoek, en werd opgevangen door het gebruik van weegfactoren (zie het technisch rapport voor een meer omstandige uitleg).

In het onderzoek stonden twee vragen centraal:

- 1) Wie participeert er? Zijn alle groepen van de bevolking even sterk vertegenwoordigd in het verenigingsleven, of treden hierin grote ongelijkheden op? In de bestaande literatuur zien we bijvoorbeeld dat lageropgeleiden en vrouwen vaak minder participeren aan het verenigingsleven dan andere bevolkingsgroepen (Verba, Schlozman & Brady 1995).
- 2) Welk effect heeft deze participatie? Als het verenigingsleven inderdaad een instrument is voor het bevorderen van sociale cohesie en maatschappelijke integratie (Putnam 1993), dan zouden we moeten zien dat leden van verenigingen een socialer en democratischer waardenpatroon hebben dan diegenen die geen lid zijn.

Bij de eerste onderzoeksvraag is het niet alleen de bedoeling te wijzen op ongelijkheden in de participatie. Deze vraag laat ons ook toe reeds enige uitspraken te doen over de vermeende daling van de participatiebereidheid. Als men bijvoorbeeld stelt dat de participatie aan het verenigingsleven daalt omwille van de tijd die besteed wordt aan het kijken naar televisie, dan zouden we in het onderzoek toch een verband moeten vaststellen tussen televisietijd en de deelname aan het verenigingsleven.

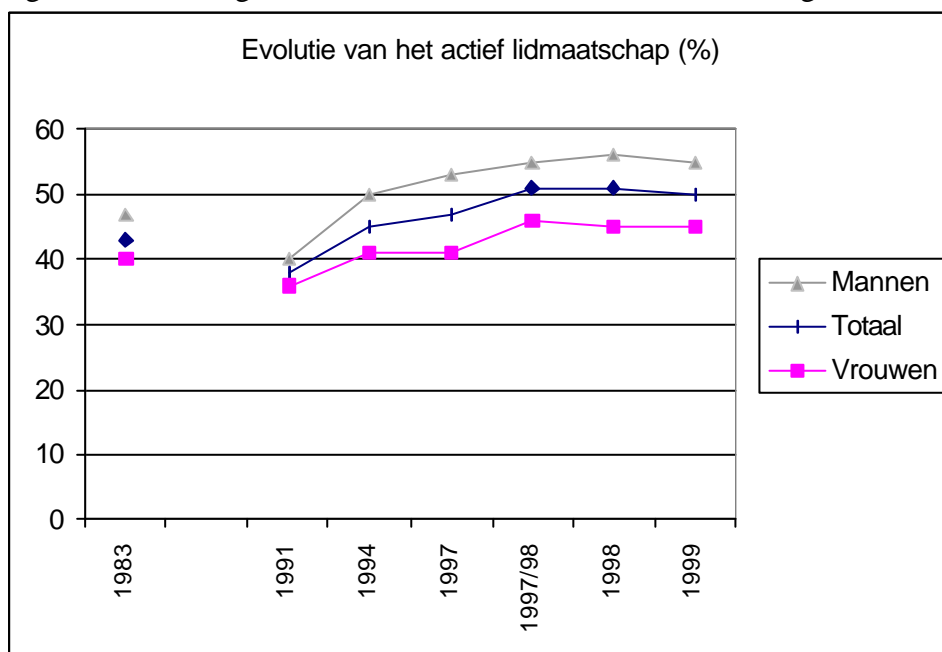
Bij de tweede onderzoeksvraag belanden we in een probleem van causaliteit: wat veroorzaakt wat? Uit internationaal onderzoek weten we reeds dat leden van verenigingen inderdaad een wat socialer waardenpatroon hanteren dan diegenen die nergens lid van zijn. De vraag is echter of men dit kan toeschrijven aan de *invloed* van het verenigingsleven: fungeren verenigingen inderdaad als 'leerschool van de democratie'? De omgekeerde verklaring, de meer sociaal ingestelde personen zullen vaker lid worden van organisaties, dan diegenen die een meer individualistisch

waardenpatroon hanteren, kan immers net zo goed ingeroepen worden. Op basis van de internationale literatuur, en op basis van dit onderzoek, kunnen we hierover geen definitieve uitspraken doen. Bij de verdere lectuur van deze samenvatting dient men er zich dan ook goed van bewust te zijn, dat als we het hebben over “effecten” van het verenigingsleven, we strikt genomen spreken over vastgestelde verbanden.

3 Een bloeiend verenigingsleven

Als we de respondenten gewoon de vraag stellen naar hun actieve lidmaatschap binnen een vereniging, zien we al meteen dat het verenigingsleven in Vlaanderen op een serieuze aanhang kan rekenen. We stellen vast dat 50,7% van de bevolking tussen 18 en 75 jaar actief lid is van minstens één vereniging¹; 22,2% is actief lid van minstens twee verenigingen; 10,4% bekleedt een bestuursmandaat in minstens één vereniging. Die cijfers wijzen niet meteen op een crisis van het verenigingsleven. Het is mogelijk een aantal peilingen vanaf 1983 met elkaar te vergelijken. In de jaren tachtig, begin jaren negentig wordt de algemene participatiegraad op ongeveer 40% geschat. Op het einde van de jaren negentig is dat bij de 50%. Volgens ons moet die schijnbare toename in grote mate op rekening van een betere meetmethode worden geschreven. Maar zelfs als men daarmee rekening houdt, geven die vaststellingen niet de minste reden om te gewagen van een daling van de participatie. Indien er zich al een reële trend aftekent, wijst die daarentegen in de richting van een (bescheiden) toename (zie Figuur 1).

Figuur 1: Percentage actieve leden onder de Vlaamse bevolking, 1983-1999.

Bron : onderzoek KUL (1983), ISPO 1991, UIA 1994, VUB/KUL 1997, APS 1997/98 en 1999, TOR1998.

¹ Onder actief lid wordt verstaan dat de respondenten daadwerkelijk deelneemt aan de activiteiten van clubs, organisaties of verenigingen van welke aard dan ook. We spreken van passief lidmaatschap als de respondent niet meer doet dan het lidgeld betalen en eventueel het tijdschrift van de vereniging lezen. Deze definitie werd tijdens het interview voorgelezen door de enquêteur.

We ondernamen ook een poging om via het aantal afdelingen en de ledentallen een beeld te schetsen van de ontwikkeling van het verenigingsleven, en we maakten daarbij ook gebruik van een rapport van Luc Bral (2000) waarin een gelijkaardige poging wordt ondernomen. De gegevens die beschikbaar zijn, zijn ontoereikend om er met enige stelligheid een trend uit te distilleren. Sommige verenigingen verliezen veld, anderen winnen leden. Zo valt op dat een aantal van de grote traditionele, verzuilde organisaties terrein verliezen, terwijl we daarentegen wel een opvallende groei noteren in de sector van de sport- en vrijetijdsorganisaties. Bij de sportorganisaties die meewerkten aan ons onderzoek (zowel Vlaamse als Belgische) noteerden we bijvoorbeeld een opvallende groei van het totale aantal leden van ca. 1.100.000 in het midden van de jaren tachtig, tot ca. 1.300.000 op het einde van de jaren negentig. In de mate dat men een globale trend kan onderkennen wijst die, net als de survey-resultaten, in de richting van een bescheiden toename.

Men krijgt wel de indruk dat er zich binnen het verenigingsleven verschuivingen voordoen. Verenigingen die levensbeschouwelijk geprofileerd en klassespecifiek zijn (bijvoorbeeld de Katholieke Arbeiders Vrouwen) verliezen leden, terwijl verenigingen die zich bijvoorbeeld op de groeiende zorg om beweging en het lichaam richten (in casu sportverenigingen) leden winnen. Jeugdverenigingen, ook de klassieke jeugdbewegingen doen het recentelijk vrij goed. In tegenstelling tot wat de beleidsnota Cultuur veronderstelt, is de participatiegraad van de jongeren overigens niet lager dan die van de ouderen. In de leeftijdsgroep 18 tot 35 is 53,6% actief lid van minstens één vereniging ; in de leeftijdsgroep 36-55 is dat 52,9% (Tabel 1).

Tabel 1: Actief lidmaatschap van verenigingen (in percentage v. respondenten)

	Geen actief lid	Actief lid van één vereniging	Actief lid van twee of meer verenigingen
Totaal	49.3	28.5	22.2
Leeftijd			
18-35	46.4	31.8	21.8
36-55	47.1	29.5	23.4
56-75	55.9	23.0	21.1
Scholing			
Laag	59.9	25.7	14.4
Midden	44.3	31.8	23.9
Hoog	40.2	28.8	30.9
Geslacht			
Man	43.1	33.2	23.7
Vrouw	55.4	23.8	20.8

We worden in Vlaanderen dus zeker niet geconfronteerd met een acute daling van de participatie aan het verenigingsleven. De totale participatiegraad is echter de resultante van een groot aantal krachten. Het onderzoek deed een poging om deze in kaart te brengen. Daartoe werd eerst onderzocht tot op welke hoogte participatie aan het verenigingsleven kan worden beschouwd als een homogeen verschijnsel. We gingen na of het mogelijk is groepen van verenigingen te onderscheiden waarvoor geldt dat de personen die lid zijn van de ene vereniging ook een grotere kans hebben lid te zijn van een andere vereniging die tot die groep behoort (en gebeurlijk weinig kans hebben lid te zijn van verenigingen die niet tot die groep behoren). Is het, met andere woorden, mogelijk verschillen tussen bijvoorbeeld vrouwenverenigingen, seniorenvereniging en

cultuurverenigingen in de structuren van het lidmaatschap te onderkennen. Hebben de frequent gebruikte functionele opdelingen ook een sociologische grondslag?

Tabel 2 Lidmaatschap naar soort vereniging (percentage van het totale aantal respondenten, n=1341)

	geen lid	vroeger lid	passief lid	actief lid	bestuurs- lid
Jeugdbeweging	51.5	44.6	0.7	2.5	0.7
Milieu- en natuur	89.6	4.2	4.3	1.7	0.2
Fanclub	96.7	2.7	0.6	-	-
Helpende vereniging	89.6	2.6	5.1	1.8	1.0
Mutualiteit	9.9	0.5	87.5	1.9	0.2
Kunst	82.4	9.0	2.3	5.3	1.0
Hobby	85.8	5.8	2.5	5.6	0.3
Vrouwen	85.7	3.4	5.0	4.6	1.4
Socio-cultureel	89.1	3.1	3.7	3.0	1.1
Sport	58.8	16.4	2.6	20.0	2.1
Politick	91.8	2.8	3.4	1.4	0.6
Religieus	93.5	2.5	1.3	1.8	1.0
Wijk- of buurt	92.7	2.2	1.3	2.8	0.9
Vrede, derde wereld	93.6	1.5	3.7	1.1	0.1
Vakbond	57.9	6.3	31.3	3.4	1.1
Adviesraad	92.3	3.7	0.6	2.5	0.8
Gezin	80.8	5.1	12.1	1.9	0.1
Café clubje	90.7	3.1	1.8	3.8	0.6
Rode Kruis	87.2	3.3	7.7	1.9	-
Gepensioneerden	93.4	0.2	3.1	3.0	0.2
Witte Comités	99.5	0.1	0.4	-	-
Zelfhulpgroep	98.7	0.6	0.3	0.5	-

Die analyse bracht aan het licht dat bijna alle verenigingen één geheel vormen, in die zin dat de kans op een lidmaatschap in één vereniging de kans verhoogt dat men lid is van een andere, zonder dat men veel verschillende soorten verenigingen kan onderkennen. Slechts drie, in feite twee, soorten verenigingen passen niet in dat stramien: sportverenigingen (en de cafégebonden verenigingen) en jeugdverenigingen. Deze laatste vormen een vanzelfsprekende uitzondering aangezien hun lidmaatschap sterk aan de leeftijd is gebonden. Een meer belangwekkend besluit van de analyse is dat het lidmaatschap van sportverenigingen een andere logica volgt dan het lidmaatschap van alle andere verenigingen (kunstverenigingen, sociaal-culturele, vakbonden...). Voor de participatie in die laatste werd een « *algemene participatiemaat* » ontwikkeld. Die houdt niet alleen rekening met de aan- of afwezigheid van participatie, maar ook met passief of actief lidmaatschap en met de intensiteit van de huidige participatie. Het gaat derhalve om een relatief fijngevoelige maat, die ook nuances van de participatie oppikt. Deze maat heeft een gemiddelde van 0 voor de hele onderzoeksgroep, en een standaardafwijking van 1, wat betekent dat zowat 68 procent van de bevolking een score heeft die tussen de -1 en de +1 ligt. Een verandering van 1 punt op deze schaal, vertegenwoordigt dus al een heel belangrijke verschuiving. We onderscheiden die maat van de meer brute meting van het actieve lidmaatschap, die steunt op het onderscheid tussen mensen die nergens actief lid van zijn en mensen die actief lid zijn van minstens één vereniging. Deze laatste maat heeft, in tegenstelling tot de vorige, ook betrekking op de sport- en jeugdverenigingen.

4 Wie participeert waaraan?

Uit eerder onderzoek weten we dat de participatie aan het verenigingsleven en het maatschappelijk middenveld zeker niet gelijk verspreid is onder de bevolking. Personen met een lage sociale status (lager opleidingsniveau, geringer beroepsprestige, lager gezinsinkomen) zullen over het algemeen minder participeren aan het verenigingsleven dan personen met een hogere status (Verba, Schlozman & Brady 1995). Uit sommige onderzoeken blijkt ook een effect van gezinssituatie: gehuwde personen blijken vaker te participeren dan diegenen die niet in een huwelijksverband leven (Milbrath & Goel 1977). Bovendien stellen een aantal, vooral Amerikaanse auteurs dat er een verband zou bestaan tussen een aantal maatschappelijke verschuivingen, en een vermeende daling van de participatiebereidheid van de bevolking. Daarbij wordt dan onder meer verwezen naar de groei van het aantal uren dat voor het televisietoestel wordt doorgebracht, naar een toename van de geografische mobiliteit, naar een daling van de relatiestabiliteit en naar processen van gezinsuitdunning (Putnam 1995a, 1995b; Schudson 1998). Elchardus (1996) verwijst in dit verband naar het fenomeen van de 'drukke leeftijd': de bevolking tussen de 20 en de 40 jaar oud wordt geconfronteerd met een aantal cumulatieve tijdsaanspraken: loopbaan, gezinsvorming, kindercare, enzovoort. Bij sommige groepen zou die tijdsdruk zo intensief kunnen worden, dat er nog relatief weinig tijd overblijft voor bijvoorbeeld vrijwilligerswerk of inzet in het verenigingsleven.

Van al deze factoren (geslacht, opleidingsniveau, tijdsdruk, beroep, gezinsstatus...) kunnen we op basis van de literatuur dus verwachten dat ze een verband kunnen vertonen met participatieniveaus, en deze relatie werd dan ook uitvoerig geanalyseerd.

Uit de analyse blijkt dat het actief lidmaatschap lager ligt bij vrouwen dan bij mannen en lager bij laaggeschoolden dan bij hooggeschoolden. Het is opvallend veel hoger bij de kerkelijke katholieken dan bij de andere levensbeschouwelijke groepen. Het is hoger bij mensen die nog bij hun ouders wonen of die alleen wonen, maar ook bij de gehuwden met drie of meer kinderen dan bij de mensen die in andere gezinssituaties leven. Die bevindingen worden, op één uitzondering na, bevestigd door de analyse van de meer verfijnde maat van de algemene participatiegraad. De uitzondering betreft de participatie van vrouwen. Deze lijkt lager dan die van de mannen als we het lidmaatschap als criterium nemen, niet als we kijken naar de algemene participatiegraad. Vrouwen participeren enkel minder in sportverenigingen. Laat men die buiten beschouwing, dan is hun participatiegraad gelijk aan die van de mannen. De genderverschillen in participatie worden in detail beschreven in een onderzoeksverslag van Wendy Smits, dat steunt op dezelfde gegevens als dit rapport (Smits, 2000).

De analyse van de maat voor algemene participatie brengt een aantal duidelijke relaties aan het licht (Tabel 3). In deze tabel geeft de laatste kolom de kracht van het effect van de variabele weer (β). De andere getallen geven de afwijking ten opzichte van het algemeen gemiddelde (0.03) weer die kan worden toegeschreven aan de onderscheiden categorie. Zo ligt de score voor praktiserende gelovigen (+0.36) in totaal .59 hoger dan de score voor de ongelovigen en onverschilligen (-0.23). We zien in tabel 3 dat levensbeschouwing een belangrijk effect heeft. De graad van participatie is hoger voor levensbeschouwelijk geëngageerden - voor kerkse katholieken nog meer dan voor vrijzinnigen - dan voor ongelovigen, onverschilligen en niet praktiserende christenen.

Levensbeschouwelijk engagement, vooral, maar niet uitsluitend kerks engagement, leidt duidelijk tot actieve inzet in het verenigingsleven. Een tweede belangrijke invloed is die van de scholing. Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe groter de kans dat actief aan het verenigingsleven wordt deelgenomen. Verder zien we dat mensen tewerkgesteld in het onderwijs en de gezondheidszorg meer participeren en dat zelfstandigen minder participeren dan de andere tewerkgestelden. Voor die laatste geldt dat mensen met een matige tijdsdruk meer participeren dan degenen met een lage tijdsdruk. De participatie neemt weer af als de tijdsdruk verder toeneemt. Tussen tijdsdruk en participatie bestaat een curvilineair verband : als de tijdsdruk toeneemt ontstaat een algemene activering van het leven, die ertoe leidt dat ook actiever aan het verenigingsleven wordt deelgenomen ; wordt de tijdsdruk heel zwaar, dan wordt de participatie weer teruggeschroefd (Elchardus 1996). Dat laatste gebeurt niet of in mindere mate als huishoudelijke hulp wordt ingekocht. Mensen die dat (kunnen) doen, zijn actiever in het verenigingsleven. Dat verband tussen tijdsdruk en participatie geldt niet voor de zelfstandigen (waar tijdsdruk de participatie drukt) en voor de mensen uit het onderwijs en de gezondheidszorgen waarvoor zich op dit vlak geen duidelijke tendens aftekent. Uit ander onderzoek is gebleken dat leerkrachten bijzonder intens aan het verenigingsleven deelnemen, in elk geval veel meer dan de bevolking in haar geheel (Elchardus, 1999). Verder stellen we vast dat mensen die relatief weinig tv kijken meer participeren, hoewel het verband nu ook weer niet al te sterk is. Die vaststelling bevestigt ten dele een populaire hypothese van Putnam (1995b). Geslacht, gezinssituatie en de geografische mobiliteit (de mate waarin men in zijn geboorteplaats is blijven wonen) hebben geen effect op de participatie als men rekening houdt met de reeds vermelde invloeden. De even populaire hypothesen over de effecten van gezinsverdunding en de eventuele toename van de geografische mobiliteit, worden dus niet bevestigd.

Tabel 3: Invloed van achtergrondvariabelen op participatievariabele

Variabelen	Categorieën	Participatie graad Afwijking t.o.v. gemiddelde(=0)	b na controle voor overige factoren
Geslacht	Man		(ns)
	Vrouw		
Scholing	Laag (geen t.e.m. lager middelbaar)	-0.17	0.16***
	Midden (hoger middelbaar onderwijs)	0.07	
	Hoog (hogescholen en universitair)	0.19	
Levensbeschouwing	Vrijzinnig	0.14	0.24***
	Ongelovig/onverschillig/bepaal zelf geloof	-0.23	
	Kristelijk of katholiek pratikerend	0.36	
	Kristelijk of katholiek niet pratikerend	-0.12	
Burgerlijke staat/kind	Ongehuwd met ouders		(ns)
	Ongehuwd met partner		
	Ongehuwd alleen		
	Gehuwd/0 kinderen		
	Gehuwd/1 kind		
	Gehuwd/2en+ kinderen		
	Gescheiden		
	Weduwe/weduwnaar		
Huishoudelijke hulp	Ja	0.23	0.08**
	Nee	-0.02	
Beroep / tijdsdruk	Niet werkend	0.02	0.15***
	Arbeider – lage tijdsdruk	-0.13	
	Arbeider – midden tijdsdruk	0.03	
	Arbeider – hoge tijdsdruk	-0.12	
	Bediende – lage tijdsdruk	-0.05	
	Bediende – midden tijdsdruk	0.26	
	Bediende – hoge tijdsdruk	-0.14	
	Zelfstandige – lage tijdsdruk	-0.34	
	Zelfstandige – midden tijdsdruk	-0.21	
	Zelfstandige – hoge tijdsdruk	-0.17	
	Andere loontrekkende – lage tijdsdruk	0.36	
	Andere loontrekkende – midden tijdsdruk	-0.28	
	Andere loontrekkende – hoge tijdsdruk	0.49	
Geografische mobiliteit	Tot 43%		(ns)
	44 tot 96%		
	97 tot 100%		
Tv kijken	0 tot 1.9 uur per dag	0.11	0.08*
	2 tot 3.2 uur per dag	-0.05	
	3.3 en meer uur per dag	-0.05	
Vroeger lid van een jeugdvereniging	Nee	-0.15	0.11***
	Ja	0.07	
Leeftijd	18-24	-0.21	0.18***
	25-34	-0.19	
	35-44	-0.07	
	45-54	0.06	
	55-64	0.27	
	65-75	0.18	
R ²			0.19

(ns) = niet significant

Als men al die invloeden in rekening brengt, blijkt dat de jongere leeftijdsgroepen (onder de 44), minder participeren dan de oudere leeftijdsgroepen (boven de 55). Het is natuurlijk mogelijk dat dit leeftijdseffect een gevolg is van de maat waarin sport- noch jeugdverenigingen zijn opgenomen. Op het lidmaatschap als dusdanig heeft de leeftijd inderdaad geen netto-effect. Dit laat vermoeden dat het niet gaat om een

culturele verschuiving, zoals bijvoorbeeld individualisering, die ertoe leidt dat jongeren minder participeren (wat op een zogeheten cohorte-effect zou wijzen), maar om een echt leeftijdseffect : jongere mensen participeren relatief veel in jongeren- en sportverenigingen, maar naarmate zij ouder worden, verschuift hun participatie naar andere soorten verenigingen. Tenslotte stellen we ook vast dat mensen die actief waren in de jeugdbeweging of andere jeugdverenigingen, een grotere kans hebben later actief te blijven in andere soorten verenigingen.

Met al die factoren samen verklaren we 19% van de variatie in de participatiemaat. Dat is geen onaardige verklaringskracht, maar het wijst er toch op dat zelfs als men rekening houdt met alle courante verklaringen van de participatie, men er toch niet in slaagt deze verregaand te verklaren. Dat betekent dat de toegang tot het verenigingsleven weliswaar sociologisch gestructureerd is, maar dat die invloed relatief gering is. De invloeden die verbonden zijn met scholing, levensbeschouwing, werk, tijdsdruk en vrijetijdsbesteding beïnvloeden de kans dat mensen hun weg naar het verenigingsleven vinden, maar die invloed blijft bescheiden : de toegangsweg tot het verenigingsleven is vrij breed.

De invloeden op de participatie die werden onderkend, laten ons toe een gefundeerde hypothese te vormen over de dynamiek die schuilgaat onder het schijnbaar onbeweeglijke of nauwelijks bewegende oppervlak van de totale participatie. Ontkerkelijking, geloofsafval, het tanen van levensbeschouwelijk engagement in het algemeen, alsook de toename van levensbeschouwelijke onverschilligheid, introduceren een druk in de richting van een afname van de participatie (Hooghe 1999b). Op basis van die dynamiek verwacht men een vermindering van participatie, vooral aan expliciet levensbeschouwelijk gebonden verenigingen. De opkomst en de verspreiding van de televisie drukt eveneens de participatie, hoewel op een veel bescheidener wijze dan de afname van het levensbeschouwelijke engagement. De drukke leeftijd - het combineren van werk, gezinsontwikkeling en hoge aspiraties op het vlak van de actieve vrijetijdsbesteding in een smalle leeftijdsband - alsook het intenser en flexibeler worden van het werk, drukken eveneens de vrijetijdsbesteding. Dat alles zou moeten leiden tot een daling van de participatie over de tijd. Men kan echter eveneens factoren onderkennen die een toename bevorderen, zoals de verhoging van de scholingsgraad en de toename van tijdsdruk of activering ten gevolge van de verhoogde arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. Misschien houden die tegengestelde tendensen elkaar voorlopig in evenwicht, met het gevolg dat aan de oppervlakte, de totale graad van participatie of actief lidmaatschap, nauwelijks iets lijkt te bewegen.

Als men de bevindingen betreffende de determinanten van de participatie niet op een tijdsas projecteert, zoals we net hebben gedaan, maar aangrijpt om na te gaan waar een deficiet aan participatie zich situeert, dan tekent zich al meteen heel duidelijk een groep af: laaggeschoolden, die afhaken van levensbeschouwelijk engagement en veel tv kijken. Twee van deze drie kenmerken houden daarenboven verband met elkaar. Laaggeschoolden hebben meer kans dan hooggeschoolden om veel tv te kijken (Hooghe 1999a). De effecten werken dus voor een flink stuk cumulatief en wijzen meteen een groep aan die dreigt weg te drijven van het verenigingsleven. Het is natuurlijk precies die groep die de grote uitdaging vormt als men reflecteert over problemen als sociale integratie, cohesie, de kloof tussen burger en overheid, de band tussen burger en samenleving... Die groep heeft relatief weinig tijd doorgebracht in het belangrijkste socialisatiekanaal van onze samenleving, de school. Hij heeft afgehaakt van een van de traditioneel meest belangrijke integratiemechanismen, de levensbeschouwing. Hij lijkt moeilijk bereikbaar voor het verenigingsleven, waarop nu

zoveel hoop wordt gesteld. Hij blijkt wel te kiezen voor de nieuwe vorm van communicatie en integratie : de band die via de massamedia loopt. Nieuwe ideeën, voorstellen en werkvormen betreffende de band tussen burger en overheid, of individu en samenleving, zullen vooral moeten worden beoordeeld op hun effecten op die groep.

5 Van zuil naar levensstijlenclave

De evolutie van de lidmaatschappen laat vermoeden dat de groei zich voornamelijk situeert in pluralistische, niet-verzuilde verenigingen. Binnen het geheel van het verenigingsleven lijkt zich een verschuiving voor te doen, van verzuilde verenigingen naar niet-verzuilde of pluralistische verenigingen en naar de zogeheten nieuwe sociale bewegingen (Hellemans & Hooghe 1995). Het ledenbestand van deze niet-verzuilde verenigingen is echter duidelijk hoger opgeleid dan het ledenbestand van de verzuilde verenigingen. Hetzelfde geldt, in nog grotere mate, voor de zogeheten nieuwe sociale bewegingen. Bij een vereniging als de Katholieke Arbeiders Vrouwen (KAV) vindt men 40% laaggeschoolde leden (ten hoogste een getuigschrift van het lager secundair onderwijs), terwijl er in de bevolking van 18 tot 75, 42% laaggeschoolden zijn. Van de leden van die beweging heeft 20% hoger onderwijs gevolgd. In de bevolking is dat 25%. Van de leden van de vakbond is 34% laaggeschoold en heeft 26% hoger onderwijs gevolgd. Dat soort verenigingen weerspiegelt dus vrij goed de diversiteit van de bevolking naar onderwijsniveau. Zij vormen een plek waar de mensen met verschillende onderwijsniveaus elkaar ontmoeten. Dat karakter verdwijnt nagenoeg volledig bij de nieuwe sociale bewegingen. Van de leden van milieu- en natuurverenigingen is 7% laaggeschoold en heeft 52% een diploma van het hoger onderwijs. Van de leden van vredes- en 3de Wereldbewegingen is 3% laaggeschoold en heeft 59% een diploma van het hoger onderwijs. De verenigingen die aan expansie toe lijken en de vernieuwing in het veld van het verenigingsleven vertegenwoordigen, vertonen een duidelijke tendens naar homogenisering en afbouw van diversiteit. Deze ontwikkeling stemt overeen met wat Robert Bellah (1985) de tendens naar homogene levensstijl-enclaves heeft genoemd. Zij wijst op het risico van een groeiende sociale (Elchardus & Debusscher 1996) en politieke (Elchardus 1994b; Hooghe 1998) scheiding tussen hoog- en laaggeschoolden.

Tabel 4: Verdeling verzuiling en oude en nieuwe sociale bewegingen

	Totaal	Niet verzuilde vereniging (1)	Verzuilde vereniging (2)	Oude sociale beweging ^a (3)	Nieuwe sociale beweging (4)	Oude sociale beweging ^b (5)
Scholing						
Laag	41.9	31.4	51.3	38.5	18.3	54.1
Midden	32.8	31.4	30.3	40.0	32.1	29.8
Hoog	25.3	37.2	18.4	21.5	49.5	16.1
Leeftijd						
Jong	34.2	34.1	33.7	37.9	35.7	19.6
Midden	38.2	43.6	36.4	34.8	52.7	30.4
Oud	27.6	22.3	29.9	27.3	11.6	50.0
Geslacht						
Man	49.8	51.0	53.7	69.2	38.7	29.5
Vrouw	50.2	49.0	46.3	30.8	61.3	70.5

Verdeling van de leden van resp. (1) niet-verzuilde organisaties, (2) verzuilde organisaties, (3) oude sociale bewegingen (in de betekenis van vakbond en mutualiteiten), (4) nieuwe sociale bewegingen (milieu- en vredesbeweging), (5) oude sociale bewegingen (in de betekenis van vakbonden, mutualiteiten, vrouwen- en gepensioneerdorganisaties).

De vastgestelde ontwikkelingen in het verenigingsleven wijzen in elk geval op een groeiende segregatie naar onderwijsniveau. Het fundamentele ordeningsprincipe van het verenigingsleven lijkt te verschuiven. Bij verzuiling werd gehomogeniseerd naar levensbeschouwing en ideologische opstelling en was er ruimte voor diversiteit naar beroep, onderwijsniveau en de daaraan verbonden levensstijlelementen. Bij het nieuwe ordeningsprincipe wordt de ideologie als eenmakende en selecterende factor verlaten ten voordele van nieuwe principes. Bij deze laatste speelt het onderwijsniveau een belangrijke rol, waarschijnlijk omdat het in onze samenleving een grote invloed heeft op de sociaal-economische levenskansen, en ook op het denken en voelen van de mensen. In die zin volgt het middenveld de basisdynamiek van onze samenleving, waarin sociaal-culturele plaatsing in afnemende mate wordt beïnvloed door de vertooggemeenschappen die aan de basis liggen van levensbeschouwingen, ideologieën en zuilen, in toenemende mate door de levensstijlgroepen die hun grondslag vinden in de onderrwijservaring en het contact met de massa-media.

Voor het vraagstuk van de sociale integratie is die ontwikkeling problematisch omdat zij sterk cumulatief werkt. De nieuwe vormen van vereniging bieden vooral onderdak aan mensen die al zodanig door het onderwijs zijn gesocialiseerd dat de mogelijke bijkomende invloed van het verenigingsleven op hun kans op sociale integratie verschijnt als een luxe, best meegenomen, maar niet strikt noodzakelijk.

6 De socialiserende en coördinerende functies van het middenveld

De hoge verwachtingen die vandaag in het verenigingsleven worden gesteld, stoelen op de hoop dat dit het denken en voelen van de mensen en de wijze waarop zij met elkaar omgaan, beïnvloedt op een wijze die bijdraagt tot de leefbaarheid van een democratische samenleving. In dit onderzoek werd een poging gedaan om het denkkader waarop die verwachtingen steunen, te verduidelijken. Ons uitgangspunt is de stelling dat alle samenlevingen twee processen moeten verwezenlijken: socialisatie

en coördinatie. Samenlevingen moeten hun leden de opvattingen, houdingen, vaardigheden en kennis bijbrengen, die het mogelijk maakt volgens bepaalde criteria, bijvoorbeeld die van het democratisch burgerschap, ten volle aan het maatschappelijke leven te participeren (d.i. socialisatie). Zij moeten er ook in slagen het handelen van de leden van de samenleving te coördineren, op zo'n manier dat gezinsleven, sociaal en politiek leven, economische productie en dienstverlening, gezondheidszorg en andere collectieve activiteiten, mogelijk worden op een niveau dat overeenstemt met de maatschappelijke verwachtingen (d.i. coördinatie). Heel wat instellingen spelen een rol bij het vervullen van de socialiserende en coördinerende taken. In de hedendaagse samenleving wordt een belangrijke coördinerende rol vervuld door de overheid (abstract is het misschien juist hier van hiërarchie te spreken), de markt (onder meer via marktgevoelige bedrijven) en de primaire netwerken (gezinnen, families, vriendenkringen). Historisch stellen we vast dat in de 19de eeuw, dikwijls onder impuls van levensbeschouwelijke groepen, een bepaalde vorm van sociale verbondenheid is gegroeid, die niet kan worden beschouwd als een primaire relatie, een marktrelatie of een onderhorigheid van een overheid. Deze vorm – vrijwillige vereniging – heeft zich als het ware tussen de primaire relaties, de markt en de overheden genesteld. Hij heeft taken en functies van deze overgenomen, is de drager van specifieke verwachtingen geworden en heeft een belangrijke plaats en rol verworven in de moderne samenleving, in de welvaartsstaat, de verzorgingsstaat en in de gedaante van non-gouvernementele organisaties (NGO's) op internationaal niveau. Tegen die historische achtergrond hebben we het middenveld omschreven als een vorm van interactie tussen de bevolking en de andere coördinatiemechanismen (overheid, markt en primaire relaties), die bemiddeld wordt door verenigingen die steunen op vrijwillig lidmaatschap. In dit onderzoek ging de aandacht naar de relatie tussen de burger en de overheid of de burger en de politiek. De rol van het middenveld ten opzichte van de economie en van de netwerken van primaire relaties, wordt buiten beschouwing gelaten.

Binnen het hier geschetste denkkader stelt zich daarom de vraag in welke mate en met welke gevolgen middenveldorganisaties de algemene socialiserende en coördinerende taken opnemen. Wat de socialisatie betreft, beperkt de studie zich tot houdingen en opvattingen (zie het overzicht in Tabel 5). Kennis en vaardigheden werden niet bevraagd, voornamelijk omdat wordt aangenomen dat hun vorming vandaag voornamelijk tot de taak van het onderwijs behoort, maar ook omdat de gehanteerde onderzoeksmethode, survey-analyse, het moeilijk maakt sociale vaardigheden adequaat te meten. Omdat de aandacht vooral gaat naar het maatschappelijke niveau, werden de socialiserende en coördinerende effecten van het middenveld ook op dat niveau beoordeeld. Draagt participatie bij tot democratische inburgering, tot vertrouwen in mens en instellingen en tot solidariteit en de erkenning van gelijkheid? De coördinerende invloed werd beoordeeld op basis van de bijdrage tot buurtbetrokkenheid, het risico op sociale isolatie, de frequentie waarmee over sociale en politieke onderwerpen wordt gepraat met medeburgers en de intensiteit van de cultuurparticipatie. Onder dat laatste wordt actieve participatie verstaan, waarbij men de woning verlaat om naar een sportwedstrijd te gaan, naar de opera of een ballet, de bioscoop of een muziekvoorstelling, een museum of een tentoonstelling...

Tabel 5 Variabelen waarmee de effecten van de middenveldparticipatie werden gemeten

Effecten m.b.t. socialisatie			Effecten m.b.t. Coördinatie
Inburgering	Vertrouwen	Solidariteit	
<i>Utilitair individualisme</i>	<i>Vertrouwen in instellingen</i>	<i>Erkenning gelijkheid man-vrouw</i>	<i>Buurtbetrokkenheid</i>
<i>Autoritarisme</i>	<i>Gevoel van veiligheid</i>	<i>Onderschrijven van pariteit mannen en vrouwen in de politiek</i>	<i>Sociale isolatie</i>
<i>Etnocentrisme</i>	<i>Positief Toekomstbeeld</i>	<i>Solidariteitsvertoog 1 (collectieve voorwaarden van individuele vrijheid)</i>	<i>Frequentie van het spreken over sociale en politieke onderwerpen</i>
<i>Anti-democratie</i>		<i>Solidariteitsvertoog 2 (verbondenheid van mensen)</i>	<i>Cultuurparticipatie</i>
<i>Nieuwe breuklijn</i>		<i>Standpunt betreffende gelijkheid (oude breuklijn)</i>	
<i>Politieke machteloosheid</i>			
<i>Respect voor democratische rechten</i>			
<i>Burgerzin</i>			
<i>Bereidheid te stemmen</i>			

7 De zelfideologie en de directe interactie tussen burger en overheid

De verwachtingen ten opzichte van het middenveld moeten worden bekeken tegen de achtergrond van de specifieke samenleving die haar koestert. Op het vlak van de coördinatie zijn we getuige van een belangrijke verschuiving. Vergeleken met de naoorlogse periode vervult de markt vanaf het midden van de jaren zeventig een belangrijker coördinerende rol en treedt de overheid terug of probeert ze een andere, minder direct beherende rol te spelen. Op het vlak van de socialisatie voltrekt zich een ware revolutie. Deze nam de vorm aan van een spectaculaire onderwijsexpansie en een even spectaculaire groei van de massamedia. Zij uit zich vandaag in een groeiende nadruk op het belang van het levenslang leren als een voorwaarde voor individuele én collectieve welvaart en welzijn. Op het vlak van het vertoog gaan die ontwikkelingen gepaard met een verschuiving van begrippen die verwijzen naar doelgerichte organisaties en hiërarchieën, waarvan het doel en de structuur de rol van het individu bepalen, naar het veelvuldig gebruik van een term als ‘netwerk’ die een spontane organisatie van beweeglijke individuele elementen oproept. De onderwijsrevolutie schept een betrekkelijk grote groep mensen met voldoende opleiding of socialisatie om vooral te steunen op de vaardigheden, richtsnoeren, houdingen en kennis die zij

gedurende hun lang en vruchtbaar verblijf in de meest gewaardeerde onderwijsvormen hebben verworven. Sturing betekent voor hen in de eerste plaats zelfsturing. De ontplooiing van de sturende principes die het leven kunnen richten, zijn voor hen niet langer de ontplooiing van een cultuur, de verwezenlijking van een gemeenschap of van een levensbeschouwelijk of ideologisch project, maar zelf-ontplooiing. Eén van de uitingen van die zelfideologie is een voorkeur voor vormen van directe democratie, waarbij de (langdurig gesocialiseerde) burger rechtstreeks politiek en beleid bepaalt, zonder bemiddeling. De nadruk op zelfsturing leidt tot populisme in zijn oorspronkelijke en technische betekenis: de verzuchting dat zelfstandige individuen zo rechtstreeks mogelijk, zonder de bemiddeling van organisaties als partijen en andere middenveldorganisaties, de overheid en het beleid kunnen beïnvloeden. In het licht van die ideologie worden zeker stabiel gestructureerde, bemiddelende organisaties beschouwd als achterhaald. De enige vormen van organisatie waarvoor de zelfideologie affiniteiten vertoont, is het fluctuerende netwerk en de markt.

De grote veranderingen die zich hebben voorgedaan in de wijze waarop onze samenleving socialiserende en coördinerende functies vervult, leiden op verschillende manieren tot kritiek op de rol van het middenveld. Een eerste bron van kritiek is het feit dat overheid, markt en middenveld steeds op gespannen voet leven, omdat zij wedijveren voor maatschappelijk functies. De strijd tussen overheid en markt voor het vervullen van socialiserende en coördinerende functies is genoegzaam bekend. De spanning tussen de overheid en het middenveld uitte zich onder meer in spanning tussen een brede conceptie van de rol van de overheid en kritiek op het «uitbesteden van overheidstaken» enerzijds, de verdediging van het subsidiariteitsprincipe anderzijds. Dat conflict situeerde zich lange tijd tussen de sociaaldemocratie en de christendemocratie. Zo was de eerste bijvoorbeeld voorstander van een verplichte ziekteverzekering die door de overheid zou worden beheerd, terwijl de laatste in het beheer van de verplichte ziekteverzekering ook een rol zag weggelegd voor een pluraliteit van ideologisch specifieke verzekeringsinstellingen of mutualiteiten. De drastische verandering in de rol van de overheid en de uitbreiding van de rol van de markt, introduceren turbulentie in de wijze waarop de driehoeksverhouding tussen middenveld, overheid en markt was geregeld. Net zoals de voorstanders van staatsinmenging proberen ook de voorstanders van marktcoördinatie de rol van het middenveld te beperken. Overheid, markt en middenveld zijn drie vormen van coördinatie die onvermijdelijk en voortdurend gewikkeld zijn in een onderlinge strijd voor functionaliteit. Zij willen elk zoveel mogelijk terrein bezetten. Die conflicten zijn de laatste decennia heviger dan voorheen.

Ten tweede, is er de kritiek die wordt gegenereerd door de onderwijsrevolutie en haar culturele uitloper, de zelfideologie (Giddens 1991). Een hoog onderwijsniveau, zeker als het gecombineerd wordt met een meer flexibele arbeidsmarkt en een minder vaste loopbaan, vermindert het belang van de beroepsgroep waartoe men behoort en van de organisatie waarvoor men werkt. De identiteit van het zelf wordt dan sterker beïnvloed door vaardigheden, kennis, expertise, relaties... die men mee door het leven draagt, van de ene job naar de andere, de ene organisatie naar de andere. Dat bevordert kritiek op bemiddelende instellingen die, zoals georganiseerde beroepsgroepen, middenvelden en staten, een claim leggen op de identiteit van hun leden.

Ten derde, is er de opkomst van de massa-media die een quasi monopolie verwerven op de processen van maatschappelijke communicatie. Controle over die media is onvermijdelijk inzet van conflict tussen overheid, markt en middenveld. Die media introduceren echter, ongeacht de wijze waarop ze worden gecontroleerd, een andere

wijze van communicatie, die zich in de plaats kan stellen van de communicatie die tot stand komt via participatie aan het middenveld. De sporen van die substitutie zien we in de vaststelling dat televisiekijken de participatie drukt. Veel belangrijker nog is echter de vraag welke de gevolgen zijn van die onderscheiden vormen van communicatie. Participatie aan het verenigingsleven geeft een bepaalde vorm aan de menselijke omgang. Overleg, compromis, vertegenwoordiging, discussie... maken daar deel van uit. De participatie aan het verenigingsleven combineert beperking en mogelijkheid : men neemt vrijwillig de beperkingen op die gepaard gaan met het lidmaatschap, maar precies de aanvaarding van die beperkingen scheppen de mogelijkheid en de voordelen van het lidmaatschap. Dat soort ervaring, waarin de sociale band concreet wordt voorgesteld en beleefd, ontbreekt bij de massamedia. Daar staat de individuele keuze voorop. De ervaring van een ruil van beperkingen en mogelijkheden is afwezig. Men selecteert veeleer op basis van een vooraf gegeven smaakcultuur. Dat leidt tot ervaringen die de zelfideologie schragen.

Die drie bronnen van kritiek bepalen het debat en leiden vandaag tot een scherpe tegenstelling tussen voorstanders van een bemiddelde relatie tussen burger overheid en de voorstanders van meer directe, individualiserende relaties. Die tegenstelling wordt door de gesignaleerde « great disruption » bijzonder relevant. Wat zijn de gevolgen, of wat zouden de gevolgen zijn, van een transitie van bemiddelde naar directe interactie ? Wat zijn de onderscheiden effecten van bemiddeling via de massa-media versus bemiddeling via middenveldorganisaties ? Wat zijn de gevolgen van de interne verschuivingen binnen het middenveld ? Wat zijn de effecten van participatie aan ontzuilde versus verzuilde organisaties, « oude » versus « nieuwe » sociale bewegingen, sport- versus andere verenigingen ? Dat zijn de vragen die het eerste deel van deze studie probeert te beantwoorden. Zij komen grotendeels neer op de overkoepelende vraag of de kennis- of informatiemaatschappij, waarin de mensen zeer lang school lopen en het tv-kijken beslag legt op evenveel of meer tijd dan arbeid, er in slagen mondige burgers te vormen, die er, als zelfsturende individuen en via wisselende netwerken, in slagen sociale cohesie, democratie en welbehagen te verzekeren. Precies de symptomen van sociale verloedering (Fukuyama, 1999), het onbehagen en het wantrouwen (Elchardus & Smits, 1998 ; Elchardus, 1998), de opkomst van extreem-rechtse en rechts-populistische partijen (Kitschelt, 1996), het groeiende onveiligheidsgevoel en het verlies van vertrouwen in de democratie (Elchardus, 1999 ; Elchardus & Smits, 1999) werpen twijfels op de bekwaamheid van de kennismaatschappij om haar leden in te burgeren via onderwijs en massamedia alleen. Met name daarom is het uitermate belangrijk de socialiserende en coördinerende rol van het middenveld te vergelijken met die van de feitelijke alternatieven die zich aandienen.

8 Wat doet middenveldparticipatie?

Een eerste relevante vraag betreft het effect van participatie aan het middenveld. Men kan immers aannemen dat naarmate de zelfideologie zich verwezenlijkt in een daadwerkelijke individualisering, onder meer omdat de interactie tussen burger en overheid directer wordt, de middenveldparticipatie zal afnemen. Tussen directe democratie en vertegenwoordigingsdemocratie bestaat natuurlijk geen absolute tegenstelling, maar feitelijk is het risico reëel dat de uitbreiding van de ene ten koste gaat van het belang van de andere. Het afschaffen van de lijststem, het rechtstreeks verkiezen van uitvoerende functies of (maar hier betreden we het terrein van de *social*

science fiction) het veralgemenen van *televoting*, zal onvermijdelijk het belang verminderen van de organisaties die bemiddelen tussen de wensen van de burger en de beleidsvorming. Dergelijke maatregelen zouden niet alleen dat belang verminderen, zij zouden ook, en dit lijkt een veel belangrijker gevolg, een andere burger scheppen (Hooghe 1999c). Naarmate voorzieningen voor directe democratie worden uitgebreid, zal zich ook de opvatting verspreiden dat een burger een persoon is die een gevormde opvatting bekendmaakt, terwijl middenveldparticipatie bijdraagt tot een burgerschapsnotie waarin meer ruimte is voor het proces van meningsvorming en vertegenwoordiging (Elchardus 1994a). Het is niet de bedoeling van dit onderzoek de verschillende voor- en nadelen van die onderscheiden vormen van burgerschap te evalueren. Ons uitgangspunt is dat de verwezenlijking van de zelfideologie (waarvan de uitbreiding van de voorzieningen voor directe democratie één onderdeel zijn), ons zal doen evolueren in de richting van een samenleving met minder middenveldparticipatie. De mogelijke gevolgen van zo'n ontwikkeling kunnen worden ingeschat door de effecten van de aan- en de afwezigheid van middenveldparticipatie met elkaar te vergelijken. Toch moeten we hier nogmaals wijzen op de beperkingen van onze onderzoeksmethode. Wat we in feite bestuderen zijn *samenhangen* tussen aan de ene kant de participatie aan vrijwillige organisaties, en aan de andere kant het huldigen van een aantal houdingen en waarden. In de huidige stand van het onderzoek kunnen we niet hard maken dat deze houdingen een *gevolg* zijn van de participatie. Dit vormt trouwens ook een van de belangrijkste lacunes in het internationale onderzoek rond de rol van het verenigingsleven in de vorming van sociaal kapitaal (Stolle 1999). We moeten ook rekening houden met de gevolgen van selectieve recruitering: de meer sociaal aangelegde personen zullen vaker deelnemen aan het verenigingsleven. Strikt genomen kunnen we daarom niet van een "effect" van het verenigingsleven spreken, maar wel van een verband tussen participatie en een aantal houdingen en opvattingen. Als we gemakshalve de term effect gebruiken, moet die in die zin worden geïnterpreteerd. Toch laten zeker de conclusies in verband met de gevolgen van jeugdparticipatie ons ook toe althans voorzichtig te concluderen dat er wel degelijk aanwijzingen zijn voor de stelling dat participatie aan het verenigingsleven ook een *effect* heeft op de houdingen van de deelnemers. De vaststelling dat er, na controle van het effect van andere mogelijke verklaringen, een samenhang tussen participatie en de onderzochte houdingen blijft bestaan, maakt het in elk geval redelijk die samenhang te gebruiken als een grondslag voor het beleid. De eerste twee getallen in de cel van Tabel 6 en de daaropvolgende tabellen geven respectievelijk de effecten van participatievariabele en het onderwijseffect aan. Het derde getal in de cel geeft de mate van verklaarde variantie weer. De vermelding "(ns)" geeft aan dat het onderzochte verband statistisch niet significant is.

Participatie aan het middenveld blijkt maatschappelijk positief geachte effecten te hebben op de verschillende dimensies van sociale integratie. Middenveldparticipatie blijkt vooral een inburgerings- en een coördinerende functie te vervullen. Wie actief participeert heeft een meer vertrouwend mensbeeld (veronderstelt in mindere mate dat iedereen zijn eigenbelang als richtsnoer neemt en dat aanspraken op solidariteit ongemeend zijn), is verdraagzamer of minder ethocentrisch, heeft minder uitgesproken anti-politieke houdingen en verleent meer steun aan de vertegenwoordigingsdemocratie en voelt zich politiek ook minder machteloos. Middenveldparticipatie levert dus, na controle voor de effecten van levensbeschouwing, onderwijspeil, leeftijd, intensiteit van het tv-kijken, beroep en tijdsdruk, nog een belangrijke bijdrage tot het democratische burgerschap. Dat komt goed tot uiting in het effect van de participatiemaat op de positie op de nieuwe breuklijn (die de houding ten opzichte van het democratische burgerschap samenvat).

Over het algemeen heeft middenveldparticipatie een inburgeringseffect dat half zo groot is als dat van het onderwijsniveau. Gegeven het belang dat scholing in onze samenleving heeft verworven, is dat zeer betekenisvol (zie Tabel 6).

Tabel 6 Effect van participatie op inburgering

	Inburgering							
	Individualisme	Autoritarisme	Etnocentrisme	Antipolitiek	Powerless	Rechten	Burgerzin	Nieuwe breuklijn
Alg. participatie	-0.12***	-0.07*	-0.11***	-0.14***	-0.11***	(ns)	(ns)	-0.15***
Scholing	-0.25***	-0.20***	-0.20***	-0.20***	-0.14***	0.09***	(ns)	-0.30***
R ²	23.0%	25.2%	17.2%	13.3%	13.3%	7.4%	--	32.0%
Al dan niet Lid	-0.12***	-0.04*	-0.05*	-0.13***	-0.08**	(ns)	(ns)	-0.11***
Scholing	-0.25***	-0.21***	-0.21***	-0.20***	-0.14***	0.09***	(ns)	-0.30***
R ²	23.0%	24.9%	17.4%	13.2%	12.7%	6.4%	--	31.2%
Lid andere/sport	-0.09**	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	-0.09*	(ns)
Scholing	-0.22***	-0.22***	-0.21***	-0.16***	-0.16***	0.16***	(ns)	-0.28***
R ²	21.8%	22.8%	17.7%	11.5%	14.8%	8.1%	7.9%	29.7%
Lid tijdens jeugd	-0.08***	-0.13***	-0.07**	-0.11***	-0.11***	0.05*	(ns)	-0.13***
Scholing	-0.25***	-0.19***	-0.20***	-0.20***	-0.13***	0.09**	(ns)	-0.29***
R ²	22.3%	26.2%	16.6%	12.7%	13.3%	6.6%	--	31.5%

Middenveldparticipatie draagt ook bij tot buurtbetrokkenheid. Het vergroot de kans dat over maatschappelijke en politieke problemen wordt gepraat. Het draagt bij tot cultuurparticipatie en vergroot de kans dat het stemrecht effectief wordt opgenomen. In het bevorderen van buurtbetrokkenheid en het praten over maatschappelijke en politieke problemen is het effect van de participatie veel groter dan dat van het onderwijsniveau. De kans dat mensen zich actief inzetten voor problemen in hun buurt en daadwerkelijk met anderen in gesprek en debat treden over politieke en maatschappelijke problemen, is sterk afhankelijk van hun mate van middenveldparticipatie (zie Tabel 7).

Tabel 7 Effect van algemene participatie op maatschappelijke betrokkenheid (coördinatie)

	Coördinatie				
	Buurtbetrokkenheid	Sociale isolatie	Praten over soc. en pol. thema's	Cultuur participatie	Stemmen?
Algemene Participatie	0.21***	-0.09*	0.12***	0.16***	0.14***
Scholing	0.14***	-0.09***	(ns)	0.34***	0.20***
R ²	12.5%	10.8	7.5%	41.3%	14.0%
Al dan niet Lid	0.16***	-0.07**	0.07*	0.16***	0.12***
Scholing	0.15***	-0.09***	(ns)	0.34***	0.20***
R ²	10.7%	10.7%	5.6%	41.5%	13.6%
Lid andere versus sport	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)
Scholing	(ns)	-0.13***	(ns)	0.34***	0.20***
R ²	--	9.0%	--	34.9%	11.2%
Lid tijdens jeugd	0.08**	(ns)	(ns)	0.07***	0.10***
Scholing	0.16***	-0.10***	(ns)	0.35***	0.20***
R ²	9.0%	10.3%	--	39.5%	13.2%

De effecten van de middenveldparticipatie op vertrouwen in mens en instellingen zijn kleiner. Middenveldparticipatie draagt bij tot vertrouwen in de instellingen, vergroot het gevoel van veiligheid en maakt het toekomstperspectief positiever, maar de statistische significantie van deze drie effecten is niet echt overtuigend (Tabel 8). Participatie draagt niet significant bij tot gelijkheidstreven (Tabel 9).

Tabel 8 Effect van algemene participatie op vertrouwen

	Vertrouwen		
	Vertrouwen in instellingen	Onveiligheid	Positief toekomst
Algemene Participatie	0.09*	-0.09*	0.08*
Scholing	0.12***	-0.15***	0.17***
R ²	12.4%	19.2%	22.8%
Al dan niet Lid	0.07*	-0.07**	0.13***
Scholing	0.12***	-0.15***	0.16***
R ²	12.1%	19.0%	23.7%
Lid andere – sport	(ns)	(ns)	(ns)
Scholing	(ns)	-0.11***	0.14***
R ²	--	20.6%	19.8%
Lid tijdens jeugd	0.11***	-0.13***	0.11***
Scholing	0.11**	-0.14***	0.16***
R ²	12.7%	20.2%	23.4%

Tabel 9 Effect van algemene participatie op gelijkheid

	Gendergelijkheid		Sociaal-economische gelijkheid		
	Traditionele rolopvatting	Pariteit vrouw in politiek	Vakbonds- vertoog	Soc. kath. Vertoog	Oude breuklijn
Algemene Participatie	(ns)	(ns)	(ns)	0.11***	(ns)
Scholing	-0.18***	(ns)	-0.02*	(ns)	0.18***
R ²	31.6%	--	9.1%	11.4%	12.3%
Al dan niet Lid	-0.04*	(ns)	0.06*	0.11***	(ns)
Scholing	-0.18***	(ns)	-0.02*	(ns)	0.18***
R ²	31.7%	--	9.3%	11.4%	12.0%
Lid andere – sport	(ns)	(ns)	-0.07*	-0.07*	(ns)
Scholing	-0.18***	(ns)	(ns)	(ns)	0.12**
R ²	30.2%	--	9.2%	11.5%	10.2%
Lid tijdens jeugd	-0.08***	(ns)	(ns)	(ns)	0.05*
Scholing	-0.17***	(ns)	(ns)	(ns)	0.18***
R ²	32.1%	--	--	--	12.2%

Heel opvallend is dat een aantal van die effecten ook verwezenlijkt worden door participatie tijdens de jeugdijaren. Wie tijdens de jeugd actief heeft deelgenomen aan het verenigingsleven (het gaat dan hoofdzakelijk om jeugdverenigingen) is veel beter ingeburgerd en vertoont een hogere graad van democratisch burgerschap. Participatie tijdens de jeugd draagt ook in grote mate bij tot vertrouwen, tot een gevoel van veiligheid en een positief toekomstbeeld. De effecten op de opvattingen over gelijkheid zijn bescheidener. Participatie tijdens de jeugdijaren heeft ook relatief weinig invloed op de sociale betrokkenheid. Wie actief was in jeugdbewegingen, jeugdhuizen en andere vormen van jeugdvereniging en jeugdwerk, vertoont als volwassene toch nog steeds een hogere graad van buurtbetrokkenheid en cultuurparticipatie.

Uit de analyse van de lidmaatschappen bleek dat men sportverenigingen duidelijk moet onderscheiden van de andere soorten verenigingen. Blijkbaar is er een groep van mensen die zijn weg wel vindt naar het sporten in verenigingsverband, maar die we niet in de andere soorten verenigingen tegenkomen. De cijfers over de evolutie van het lidmaatschap, die weliswaar zeer onvolledig zijn, wekken de indruk dat sportverenigingen belangrijker worden en dat zij, binnen het gehele verenigingsleven, een groeipool vormen. Daarom is het belangrijk na te gaan of de socialiserende en coördinerende effecten van sportverenigingen verschillen van die van andere verenigingen. Voor de overgrote meerderheid van de indicatoren van inburgering, vertrouwen, gelijkheidsdenken en sociale betrokkenheid, die we hebben onderzocht, vinden we geen verschillen. De rij “lid andere-sport” in de tabellen 6 tot 8 laat telkens een vergelijking zien tussen de leden van sportorganisaties, en de leden van alle andere soorten organisaties. We zien wel dat de leden van sportverenigingen wat minder belang hechten aan fatsoen, dus wat minder burgerzin hebben, dan de leden van andere verenigingen. Zij zijn ook minder gevoelig voor vertogen over solidariteit die er de nadruk op leggen dat individuele vrijheid een collectieve verworvenheid is of belangloze inzet een voorwaarde van persoonlijk geluk. Deze laatste effecten lijken evident omdat die vertogen gekoppeld zijn aan respectievelijk de sociaaldemocratische

en christendemocratische maatschappijvisies terwijl sportverenigingen zich grotendeels buiten die zuilen situeren. Het gaat echter in alle gevallen om effecten waarvan de statistische significantie twijfelachtig is. Het enige, wat meer overtuigende verschil tussen sport- en andere verenigingen, is dat de eersten in wat grotere mate het utilitaire individualisme drukken. Sport in verenigingsverband bevordert blijkbaar de groepsgeest en de gemeenschapszin.

Veel indrukwekkender dan die schaarse en bescheiden verschillen, die weliswaar wijzen op een ideologische specificiteit, zijn de overeenkomsten in de effecten van participatie aan sportverenigingen en aan andere verenigingen, die in strijd zijn met een aantal gegevens uit de literatuur (Almond & Verba 1963). Dit maakt duidelijk dat men sportverenigingen wel degelijk dient te beschouwen als een onderdeel van het middenveld dat inburgert, vertrouwen schenkt en bijdraagt tot sociale betrokkenheid. Het maakt tevens duidelijk hoe belangrijk de dienstverlening en de gezelligheidsfuncties zijn voor alle verenigingen. Het ondersteunt ook de visie dat de micro-effecten van participatie niet zozeer aan de ideologische omkadering van die participatie moeten worden toegeschreven als aan de praktijk van de participatie zelf : het samenkomen, het gezellig samen zijn, het samen iets doen, het stellen van een gemeenschappelijk doel, het samen verwezenlijken van dat doel om in een behoefte te voorzien of een belang te dienen... (zie ook Stolle & Rochon, 1998 ; Stolle, 1999).

9 Verzuiling en ontzuiling

Zowel de evolutie als de analyse van de participatie wijzen op een ontzuilingstendens : jonge, hoogopgeleide mannen haken in grotere mate dan de anderen af van het verzuilde verenigingsleven. Daarom is het belangrijk na te gaan of participatie in zuilgebonden verenigingen andere effecten heeft dan participatie in zuilgebonden verenigingen. Het belang van die toets wordt extra onderstreept door de zeer invloedrijke zuilkritiek die gedurende dertig jaar een soort *cottage industry* van de Vlaamse sociologie en filosofie is geweest. Op basis van die kritiek zou men kunnen verwachten dat participatie in zuilgebonden verenigingen zorgt voor een minder goede inburgering en bijdraagt tot onverdraagzaamheid, anti-politiek en gevoelens van politieke machteloosheid ; verder ook het vertrouwen zou schaden en zou leiden tot een minder actief, meer apatisch burgerschap (De Clercq, 1968 ; Apostel & Bots, 1966 ; Apostel, 1990). Die stellingen blijken niet te kloppen. Van de 21 onderzochte indicatoren voor burgerschap zijn er slechts twee waarvoor er een statistisch duidelijk significant effect is tussen participatie aan verzuilde en niet-verzuilde verenigingen. Het gaat dan nog om twee effecten die in de zuilkritiek nooit werden vermeld. De mensen die participeren in zuilgebonden verenigingen hebben een lagere graad van cultuurparticipatie en een negatiever toekomstbeeld. Verder zijn er nog vijf verschillen, maar met een niveau van statistische significantie dat als twijfelachtig moet worden beschouwd. De participanten in zuilgebonden organisaties tonen zich iets grotere voorstanders van gelijkheid, iets minder voorstanders van genderpariteit in de politiek; zij stellen zich iets meer utilitair individualistisch en autoritair op en nemen daarom ook een wat rechtser positie in op de nieuwe breuklijn (Tabellen 10-12). De belangrijkste besluiten van deze analyse zijn, ten eerste, dat de zuilkritiek zich vergist, alvast wat de micro-effecten van verzuiling betreft, ten tweede, dat de niet-verzuilde middenveldorganisaties hun socialiserende en coördinerende functies zeker niet slechter vervullen dan de verzuilde middenvelden. In de mate dat een verschil kan worden vastgesteld, blijken de niet-zuilgebonden verenigingen tot meer optimisme en

een actievere cultuurparticipatie te leiden. Men dient daarbij voor ogen te houden dat het ledenbestand van die verenigingen merkelijk hoger geschoold is dan dat van de andere verenigingen. Voor het effect daarvan wordt gecontroleerd, maar het is niet uitgesloten dat precies het scholingsniveau het klimaat van de vereniging beïnvloedt. Op die mogelijkheid wordt teruggekomen na de bespreking van de verschillen tussen de zogeheten « oude » en « nieuwe » sociale bewegingen.

Tabel 10 Effect van verzuiling op inburgering

		Inburgering							
		Individualisme	Autoritarisme	Etnocentrisme	Antipolitiek	Powerles	Rechten	Burgerzin	Nieuwe breuklijn
Nzuil-zuil ⁽¹⁾	0.07*	0.06*	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	0.07*
Scholing	-0.26***	-0.20***	-0.21***	-0.24***	-0.16***	0.11**	(ns)	(ns)	-0.32***
R ²	22.8%	26.8%	21.1%	13.9%	13.7%	6.2%	--	--	32.0%
Christ/soc ⁽²⁾	(ns)	0.04**	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)
Scholing	-0.28***	-0.23***	-0.24***	-0.17***	-0.13***	++0.08**	(ns)	(ns)	-0.32***
R ²	22.1%	24.5%	16.6%	11.3%	12.4%	7.9%	--	--	29.9%
Osb ^a /nsb ⁽³⁾	-0.17**	-0.14***	(ns)	0.22**	(ns)	(ns)	(ns)	-0.27**	(ns)
Scholing	-0.19*	(ns)	(ns)	-0.32**	-0.24*	(ns)	(ns)	(ns)	-0.27**
R ²	32.2%	36.8%	--	22.0%	18.5%	--	20.0%	--	35.9%
Osb ^b /nsb ⁽⁴⁾	-0.18***	-0.09***	-0.15***	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	(ns)	-0.15***
Scholing	-0.20***	-0.10*	(ns)	-0.23**	-0.18*	(ns)	(ns)	(ns)	-0.17***
R ²	34.7%	41.3%	26.6%	17.9%	10.7%	--	--	--	42.8%

⁽¹⁾ lid van niet-verzuilde vereniging (code 0) versus lid van verzuilde vereniging (code 1) (dummycodering 0-1)

⁽²⁾ lid van christelijke vereniging (code 0) versus lid van socialistische vereniging (code 1) (dummycodering 0-1)

⁽³⁾ lid van vakbond en mutualiteit (Osb^a=code 0) versus lid van milieu- of vredesbeweging (code 1)

(dummycodering 0-1)

⁽⁴⁾ lid van vakbond, mutualiteit, vrouwen- of gepensioneerdvereniging (Osb^b=code 0) versus lid van milieu- of vredesbeweging (code 1) (dummycodering 0-1)

Tabel 11 Effect van verzuiling op vertrouwen

		Vertrouwen		
		Vertrouwen in instellingen	Onveiligheid	Positief toekomst
Niet verzuild-verzuild	(ns)	(ns)	(ns)	-0.12**
Scholing	(ns)	(ns)	-0.16***	0.16***
R ²	--	--	17.9%	21.7%
Christelijk – socialistisch	(ns)	(ns)	(ns)	-0.05**
Scholing	0.13**	0.13**	-0.15***	0.18***
R ²	11.6%	11.6%	19.2%	22.4%
Osb ^a – nsb	-0.23**	-0.23**	(ns)	(ns)
Scholing	(ns)	(ns)	-0.24*	(ns)
R ²	30.5%	30.5%	20.6%	--
Osb ^b – nsb	(ns)	(ns)	(ns)	0.05*
Scholing	(ns)	(ns)	(ns)	+-0.10**
R ²	--	--	--	29.6%

Tabel 12 Effect van verzuiling op coördinatie

	Coördinatie				
	Buurtbetrokkenheid	Sociale isolatie	Parten over soc. en pol. thema's	Cultuur participatie	Stemmen?
Niet verzuil – verzuild	(ns)	(ns)	(ns)	-0.13***	(ns)
Scholing	0.18***	-0.09***	(ns)	0.39***	0.19***
R ²	9.2%	11.0%	--	42.7%	13.9%
Christelijk – socialistisch	(ns)	(ns)	0.08**	-0.03**	(ns)
Scholing	0.17***	-0.11***	(ns)	0.36***	0.22***
R ²	9.1%	9.4%	7.4%	39.1%	11.7%
Os ^b – ns ^b	(ns)	(ns)	(ns)	0.19***	(ns)
Scholing	(ns)	(ns)	(ns)	0.45***	0.27**
R ²	--	--	--	47.0%	20.2%
Os ^b – ns ^b	(ns)	(ns)	(ns)	0.17***	(ns)
Scholing	0.16*	(ns)	(ns)	0.36***	0.22**
R ²	11.9%	--	--	48.3%	15.8%

Zeker in regimes gekenmerkt door verzuiling en neo-corporatisme zijn zuilgebonden verenigingen sterk bij het beleid betrokken (Schmitter & Lembruch, 1979 ; Cawson, 1985). Men verwacht dat dergelijke verenigingen hun socialiserende en coördinerende taken ondergeschikt zullen maken aan hun rol als drukingsgroep en beleidsmaker (cf. Cohen & Arato, 1992). Daarom wordt verwacht dat de nieuwe sociale bewegingen, die zich sterker kunnen toeleggen op hun expressieve en zingevende taken, een groter socialisatie-effect zullen bereiken. In het onderzoek werden twee maten¹ gebruikt om de verschillen tussen « oude » en « nieuwe » sociale bewegingen te meten. In de eerste maat zetten we verenigingen gegroeid rond klassieke sociale zorgen af tegen verenigingen gegroeid rond de zorgen die bij de verspreiding van de post-materialistische waarden in de jaren zestig en zeventig, op de maatschappelijke agenda werden geplaatst. Tot de eerste groep rekenen we de actieve leden van vakbonden en mutualiteiten, tot de tweede de leden van vredes- milieu- en Derde Wereldbewegingen. Metingen aan de hand van die maat bevestigen zeker niet de stelling dat de socialiserende effecten van de post-materialistische bewegingen groter of wenselijker zijn dan die van de klassieke sociale bewegingen. Men krijgt veeleer de indruk dat de klassieke sociale en de postmaterialistische bewegingen voor verschillende soorten burgerschap socialiseren. Voor de coördinatiefunctie maakt dit onderscheid, met de uitzondering van de cultuurparticipatie, niets uit. Actieve participatie in de oude sociale bewegingen draagt, in vergelijking met participatie aan de post-materialistische bewegingen, bij tot autoritarisme en tot een utilitair mensbeeld. Participatie in de nieuwe sociale bewegingen draagt, in vergelijking met participatie in de klassieke sociale bewegingen, bij tot antipolitieke gevoelens, vermindert de steun voor de vertegenwoordigingsdemocratie, vermindert het vertrouwen in de instellingen en de burgerzin, maar verhoogt de cultuurparticipatie. Het is moeilijk de onderscheiden effecten in een balans af te wegen, maar participatie in de nieuwe sociale bewegingen lijkt minder positief voor wat de inburgeringfunctie betreft.

¹ De eerste maat wordt in de tabellen weergegeven met os^b, de tweede maat met ns^b

Zorgwekkend is vooral het aanvreten van het vertrouwen in de instellingen, de anti-politieke gevoelens en het scepticisme ten opzichte van de vertegenwoordigingsdemocratie. Maar misschien moeten de vastgestelde verschillen veeleer worden beschouwd als indicatief voor de groei van verschillende visies op burgerschap. De participatie in de nieuwe sociale bewegingen leidt, in vergelijking met het effect van de oude sociale bewegingen, tot een groter vertrouwen in de mens, een kleiner vertrouwen in de instellingen, het verwerpen van autoritaire relaties en minder respect voor burgerzin en fatsoen, sterkere antipolitieke gevoelens en groter scepticisme ten opzichte van de vertegenwoordigingsdemocratie.

In de tweede maat waarmee het verschil tussen de “oude” en de “nieuwe” sociale bewegingen wordt onderzocht, wordt de groep van oude sociale bewegingen uitgebreid met een lidmaatschap in de klassieke vrouwenbewegingen (overwegend KAV) en de zuilgebonden verenigingen voor gepensioneerden. Deze indicator heeft het nadeel dat hij naar leeftijd en geslacht erg scheef verdeeld is. Op basis van deze wat gebrekkige indicator blijken de nieuwe sociale bewegingen hun inburgeringsfunctie beter te vervullen. Zij verlagen het utilitair individualisme, dragen bij tot verdraagzaamheid en verminderen autoritarisme, zonder bij te dragen tot wantrouwen en anti-politiek. Men kan deze bevindingen ook samenvatten door te stellen dat de nieuwe sociale bewegingen hun inburgeringsfunctie beter vervullen dan de klassieke vrouwen- en gepensioneerdenbewegingen, maar niet dan de vakbonden en de mutualiteiten. In vergelijking met deze laatste blijken zij wel meer vertrouwen in de mens en minder autoritarisme te bevorderen, maar verschijnen zij tevens als een vector van wantrouwen in de instellingen, anti-politiek en afgenomen burgerzin.

De vergelijkingen tussen verzuilde en niet verzuilde verenigingen, en tussen klassieke en post-materialistische sociale bewegingen, worden bemoeilijkt door de grote verschillen in onderwijsniveau tussen de aldus onderscheiden groepen. Uit de analyse van de determinanten van de participatie is gebleken dat zowel de ontzuiling als de opkomst van de post-materialistische bewegingen gepaard gaan met een segregatie van het verenigingsleven naar onderwijsniveau. Het is waarschijnlijk dat zo'n ontwikkeling een invloed heeft op het klimaat dat binnen die verenigingen heerst, wat vooral de socialiserende functie kan beïnvloeden. Het onderwijs vervult een zeer belangrijke socialiserende, maar ook een coördinerende rol. Via het onderwijs worden de leerlingen in de democratische samenleving ingeburgerd. Hoe hoger het onderwijsniveau, hoe vertrouwender het mensbeeld, hoe lager het autoritarisme, hoe groter de verdraagzaamheid en de steun voor de vertegenwoordigingsdemocratie, hoe lager de gevoelens van antipolitiek en politieke machteloosheid, hoe groter het respect voor democratische rechten. In al die gevallen gaat het om belangrijke effecten. Mensen met een hoger onderwijsniveau hebben ook een grotere kans vertrouwen te stellen in de instellingen; zich veilig te voelen en met vertrouwen naar de toekomst te blikken. Zij hebben minder traditionele rolopvattingen. Ze zijn sterker buurtbetrokken, minder geïsoleerd, participeren actiever aan het culturele leven van hun samenleving en zouden in grotere mate gaan stemmen ook al zou de opkomstplicht worden afgeschaft. Hoe langer men op school zit hoe groter de kans dat men houdingen, waarden en gedragspatronen ontwikkelt die in onze samenleving wenselijk worden geacht en uiteraard precies daarom in het onderwijs worden overgedragen, blijkbaar met succes (zie ook Elchardus, Kavadias en Siongers, 1999). Naast het onderwijs levert ook het middenveld een belangrijke bijdrage, maar deze zal nooit de kloof in inburgering overbruggen die door ongelijkheden in onderwijsverwerving wordt geslagen. De socialiserende en coördinerende effecten van het middenveld blijken immers dezelfde te zijn, ongeacht het onderwijsniveau. Zowel laag- als

hooggeschoolden hebben baat bij participatie, maar laaggeschoolden niet meer dan hooggeschoolden. We stellen verder vast dat laaggeschoolden in mindere mate participeren dan de hooggeschoolden. De participatie aan het middenveld kan dus in belangrijke mate bijdrage aan de inburgering en de sociale betrokkenheid van de laaggeschoolden, maar de verschillen tussen die twee groepen zullen door hun verschillende mate van participatie nog groter worden. We zien, ten derde, dat het verenigingsleven een tendens vertoont tot segregatie. Vooral de nieuwere soorten verenigingen, de ontzuilde en de postmaterialistische sociale bewegingen, richten zich hoofdzakelijk tot hooggeschoolden. Daardoor ontstaat de mogelijkheid dat zij zich in hun socialiserende taak ook vooral op een cultuur van de hooggeschoolden richten. Dat verklaart misschien waarom zij, in vergelijking met het meer klassieke en verzuilde verenigingsleven, een libertaire invloed hebben op de opvattingen en aanzetten tot actieve cultuurparticipatie. De effecten van het verenigingsleven dienen in de toekomst te worden onderzocht door niet enkel te controleren voor de kenmerken van de participanten (onderwijsniveau, levensbeschouwing enzovoort), maar ook te kijken naar de samenstelling van het ledenbestand van de verenigingen, vooral dan met betrekking tot het onderwijsniveau.

Samenvattend kunnen we stellen dat de participatie aan het verenigingsleven belangrijke socialiserende en coördinerende functies vervult, vooral dan met betrekking tot de democratische inburgering en het verhogen van de mate van maatschappelijke betrokkenheid. De inburgeringsfunctie wordt ook in belangrijke mate waargenomen door de participatie tijdens de jeugd jaren. Er is niet zo'n groot verschil tussen de effecten van participatie aan sportverenigingen en andere verenigingen. Waarschijnlijk is de praktijk van het participeren belangrijker dan de ideologische boodschappen die het participeren vergezellen. Verzuiling heeft op micro-niveau niet de negatieve effecten die de opiniërende zuilkritiek haar toedicht. De nieuwe vormen van postmaterialistische beweging werken tegen utilitair individualisme, autoritarisme en burgerzin, en bevorderen anti-politiek, scepticisme tegen de vertegenwoordigingsdemocratie en wantrouwen in de instellingen. Een aantal van de invloeden, met name het bevorderen van anti-autoritarisme, cultuurparticipatie en een minder utilitaristisch mensbeeld, lijkt een gevolg te zijn van het overwicht van hooggeschoolden in die bewegingen.

10 Middenveldparticipatie en massacommunicatie

In het licht van de ontwikkelingen die zich voordoen in de wijze waarop in onze samenleving socialiserende en coördinerende functies worden vervuld, lijkt het echter niet volkomen realistisch de effecten van participatie aan het middenveld af te wegen tegen die van de afwezigheid van participatie. Om de gevolgen te kunnen inschatten van een samenleving die minder belang hecht aan middenveldparticipatie en opteert voor directere vormen van interactie, moeten de effecten van middenveldparticipatie in feite worden afgezet tegen die van communicatie via de massamedia.

Volgens de Amerikaanse onderzoeker Robert Putnam, is de verspreiding van de televisie rechtstreeks verantwoordelijk voor de achteruitgang van het verenigingsleven. (Putnam 1995a; Hooghe 1997). Na controle voor andere invloeden, blijkt het tv-kijken inderdaad (lichtjes) afbreuk te doen aan actieve participatie. Wie heel lang voor het televisietoestel zit, participeert minder actief aan het verenigingsleven. De aandacht gaat hier echter niet naar het effect van mediagebruik op participatie, wel naar de

onderscheiden effecten van mediagebruik en participatie op sociale integratie. Als mensen niet via het verenigingsleven, maar wel via de televisie met hun samenleving verbonden zijn, wat zijn daar dan de gevolgen van? Wat zijn de onderscheiden effecten van die twee wijzen van communicatie op de vorming van culturele en sociale gemeenschap? Men kan verschillende effecten van middenveldparticipatie en massacommunicatie verwachten. Middenveldparticipatie vertegenwoordigt een combinatie van vrijheid en beperking. Lidmaatschap is steeds een vrije aanvaarding van de plichten die met het lidmaatschap gepaard gegaan. Die “vrijwillige vereniging” wordt sedert Tocqueville beschouwd als een trainingsgrond waarin het individu leert dat het sociale leven tegelijkertijd mogelijkheden en beperkingen inhoudt, rechten en plichten, eigenlijk mogelijkheden schept omdat beperkingen worden aanvaard, rechten garandeert omdat plichten worden opgenomen. Lid worden is een individuele keuze. De vrijheid van vereniging is, zoals Michael Sandel het uitdrukt, “the freedom that consists in acting collectively to shape the public world” (1996:348). Die schepping van de publieke wereld begint blijkbaar bij de socialiserende en de coördinerende impact van de participatie en verwezenlijkt zich daar nog voor de vereniging die aldus ontstaat er in geslaagd is de wetgeving en het publieke leven effectief te beïnvloeden. Middenveldparticipatie legt de basis voor een voorstelling van de samenleving als bestaande uit individuen die hun lot verbinden en via verschillende mechanismen waaronder vertrouwen, overleg, compromis en vertegenwoordiging, opgaan in een groter geheel. De kans is groot dat in een dergelijke voorstelling van de samenleving meer plaats is voor vertrouwen in de medemens. De overheid verschijnt er waarschijnlijk gemakkelijker als een extensie van de burgers, minder gemakkelijk als een vijandige kracht die tegenover machteloze en geïsoleerde burgers wordt geplaatst. Massacommunicatie legt daarentegen meer nadruk op de individuele keuze en op die keuze als band tussen individu en zender.

Om die vragen te beantwoorden worden twee onderling duidelijk verschillende groepen met elkaar vergeleken, enerzijds degenen die meer dan drie uur per dag voor de televisie zitten, maar een lage of matige graad van participeren aan het verenigingsleven hebben (behoren tot de twee derden van de bevolking die het minst intens participeert), anderzijds degenen die een relatief hoge participatiegraad hebben (behoren tot het derde dat het meest intens participeert), maar minder dan drie uur per dag televisie kijken. Samen vertegenwoordigen die twee groepen, die nagenoeg even groot zijn, zowat de helft van het aantal responden. De andere helft van de geïnterviewde personen, bestaat uit mensen die zowel veel tv-kijken als actief participeren en uit mensen die relatief weinig participeren en relatief weinig tijd voor de televisie doorbrengen. De effecten van dat verschil zijn zeer groot, van dezelfde grootteorde als die van het onderwijsniveau.

Communicatie in de context van het verenigingsleven maakt heel andere burgers dan massacommunicatie. Veel televisiekijken, gecombineerd met een relatief lage graad van participatie aan het verenigingsleven, verhoogt de kans dat mensen een wantrouwer mensbeeld hebben; van oordeel zijn dat iedereen uit eigenbelang handelt en dat idealen als naastenliefde, broederlijkheid en solidariteit slechts loze praatjes zijn. Het verhoogt de kans op een meer autoritaire opstelling, op onverdraagzaamheid en ethocentrisme. Het vergroot ook de kans dat de vertegenwoordigingsdemocratie wordt verworpen. Het draagt ook bij tot gevoelens van politieke machteloosheid; doet afbreuk aan het respect voor de democratische rechten en verhoogt de kans dat het stemrecht niet wordt opgenomen (of alleszins de kans dat gezegd wordt dat men zonder de dwang van de opkomstplicht niet zou gaan stemmen). Het verenigingsleven en de massacommunicatie leiden naar verschillende soorten burgerschap, verschillende

opvattingen over de relatie tussen de burger en de politieke samenleving. Wie hoofdzakelijk via de televisie met de samenleving verbonden is, heeft een minder positieve kijk op de toekomst en voelt zich merkelijk minder veilig. De massamedia maken bang en pessimistisch (Tabel 13).

Tabel 13 : Netto-effecten van hoge middenveldparticipatie en relatief weinig televisiekijken versus relatief lage middenveldparticipatie en intens televisiekijken (n=620)

Effecten m.b.t. socialisatie			Effecten m.b.t. Coördinatie
Inburgering	Vertrouwen	Solidariteit	
<i>Utilitair individualisme</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid ⁽¹⁾: -0.23*** ▪ scholing ⁽²⁾: -0.19*** ▪ R²:31.5% 	<i>Vertrouwen in Instellingen</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : (ns) ▪ scholing : 0.16** ▪ R²=15.9% 	<i>Traditionele opvattingen over man-vrouwverschillen</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : (ns) ▪ scholing : -0.19*** ▪ R²=31.9% 	<i>Buurtbetrokkenheid</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : 0.22*** ▪ scholing : 0.17** ▪ R²=16.1%
<i>Autoritarisme</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : -0.16*** ▪ scholing : -0.21*** ▪ R²=25.4% 	<i>Gevoel van onveiligheid</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : -0.22*** ▪ scholing : -0.14*** ▪ R²=19.7% 	<i>Pariteit mannen en vrouwen in de politiek</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : ns ▪ scholing : ns ▪ R²: -- 	<i>Sociale isolatie</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : ns ▪ scholing : -0.15*** ▪ R²=12.3%
<i>Ethnocentrisme</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : -0.20*** ▪ scholing : -0.19*** ▪ R²=21.7% 	<i>Positief Toekomstbeeld</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : 0.18*** ▪ scholing : 0.13*** ▪ R²=26.0% 	<i>Solidariteitsvertoog 1 (collectieve voorwaarden van vrijheid)</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : ns ▪ scholing : ns ▪ R²: -- 	<i>Frequentie van het spreken over sociale en politieke onderwerpen</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : ns ▪ scholing : ns ▪ R²: --
<i>Anti-democratie</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : -0.14*** ▪ scholing : -0.23*** ▪ R²=19.2% 		<i>Solidariteitsvertoog 2 (verbondenheid mensen)</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : 0.18*** ▪ scholing : ns ▪ R²=11.8 % 	<i>Cultuurparticipatie</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : 0.28*** ▪ scholing : 0.39*** ▪ R²=50.9%
<i>Nieuwe breuklijn</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : -0.24*** ▪ scholing : -0.28*** ▪ R²=37.0% 		<i>Standpunt pro gelijkheid (oude breuklijn)</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : ns ▪ scholing : 0.24*** ▪ R²=15.8% 	
<i>Politieke machteloosheid</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : -0.18*** ▪ scholing : -0.17*** ▪ R²=18.6% 			
<i>Respect voor democratische rechten</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : 0.12** ▪ scholing : ns ▪ R²=7.7 % 			
<i>Burgerzin</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : ns ▪ scholing : ns ▪ R² : -- 			
<i>Gebrek bereidheid te stemmen</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ tv vs lid : 0.25*** ▪ scholing : 0.20*** ▪ R²=21.1% 			

⁽¹⁾ Netto-effect van veel tv kijken en lage participatiegraad (code 0) versus effect van hoge participatiegraad en weinig tv kijken (code 1) (dummycodering)

⁽²⁾ Netto-effect van scholingsniveau (3 categorieën)

De graad van sociale isolatie verschilt niet tussen de mensen die vooral via de massamedia contact houden met de samenleving en degenen die actief deelnemen aan het verenigingsleven. Dat geldt eveneens voor de mate waarin wordt gepraat over politieke en maatschappelijke onderwerpen. De mensen die vooral van de massamedia afhankelijk zijn voor contact met de samenleving, zijn daarentegen wel merkkelijk minder betrokken op hun buurt en minder betrokken bij het culturele leven.

Samenvattend kan men stellen dat mensen die, vergeleken met hun medeburgers, relatief weinig participeren aan het verenigingsleven en relatief veel televisiekijken, meer kans hebben bang, pessimistisch, onverdraagzaam, politiek passief, anti-democratisch en egoïstisch te zijn dan degenen die actiever participeren en minder televisie kijken.

Na controle voor de effecten van participatie en televisiekijken, blijkt er nog een belangrijk effect te zijn van de zendervoorkeur. Mensen die een commerciële zender verkiezen (VTM, kanaal 2 of VT4), hebben in veel mindere mate de houdingen die passen bij het democratisch burgerschap en zijn minder bij het sociale en culturele leven van hun samenleving betrokken dan degenen die een voorkeur uitdrukken voor een overheidszender (VRT). Dat verschil houdt stand, ook na controle voor het effect van het onderwijsniveau (Tabel 14). Het effect van de zendervoorkeur op de houdingen is zeer sterk, sterker dan dat van de participatie en de hoeveelheid tv-kijken¹.

Tabel 14 De invloed van participatie/tv kijken/zendervoorkeur op de nieuwe breuklijn en cultuurparticipatie

	Nieuwe breuklijn (0-100) (gem = 44.2)	Cultuurparticipatie (0-100) (gem = 24.9)
Hoge participatie / weinig uren tv / vrt	-5.2	10.21
Hoge participatie / weinig uren tv / vtm	-0.86	-0.64
Laag en midden participatie / weinig tv / vrt	-1.50	3.70
Laag en midden participatie / weinig tv / vtm	3.00	-4.84
Laag en midden participatie / veel tv / vrt	-1.25	-2.97
Laag en midden participatie / veel tv / vtm	5.09	-7.09
Hoge participatie / veel tv / vrt	-2.39	1.97
Hoge participatie / veel tv / vtm	-0.25	0.25
Netto-effect (β)	0.24	0.31
Laaggeschoold	3.55	-4.93
middengeschoold	-0.30	0.70
hooggeschoold	-5.44	7.90
Netto-effect (β)	0.26	0.27
R ²	33.0	43.5

Afwijkingen ten opzichte van gemiddelde score op deze meetschalen, *na* controle voor alle andere factoren in het model : onderwijsniveau, participatie/media/zendervoorkeur, leeftijd, geloofsovertuiging, tijdsdruk/beroep en aanwezigheid huishoudelijke hulp.

In bijlage drie worden voor verschillende leeftijdsgroepen en opleidingsniveaus gegevens gepresenteerd ter illustratie van de invloed van participatie, massacommunicatie en zendervoorkeur.

¹ Zie voor een vergelijkbare vaststelling van het verband tussen houdingen en zendervoorkeur: Elchardus, Glorieux, Derks & Pelleriaux 1996; Elchardus, Kavadias & Siongers 1999.

Het is natuurlijk zeer twijfelachtig of hier van een effect kan worden gesproken. We beschikken zeker niet over vaststellingen die een band leggen tussen de programmering van de commerciële zenders en de vastgestelde houdingen. Het is trouwens best mogelijk dat het vastgestelde verband niet ontstaat omdat het kijken naar de uitzendingen van commerciële zenders bepaalde houdingen en opvattingen in de hand werkt, maar omdat er een culturele affiniteit ontstaat tussen mensen met bepaalde houdingen en een bepaalde levensstijl aan de ene kant, een zender of een reeks zenders aan de andere. De zenders kunnen, met andere woorden, een rol vervullen bij de identiteitsverwerving. Het uitdrukken van een zendervoorkeur wordt dan een manier om te zeggen “ik ben zo iemand”. In elk geval zegt de zendervoorkeur veel over de opvattingen die mensen huldigen. In die zin vervult de zendervoorkeur vandaag misschien een aantal van de functies die vroeger door de levensbeschouwelijke identiteit of identificatie met een zuil werden vervuld.

11 Beleidsaanbevelingen

1.

De vastgestelde effecten van middenveldparticipatie pleiten heel sterk voor een beleid dat dergelijke participatie bevordert. Dat houdt in dat de functionaliteit van het verenigingsleven via overheidsbeleid wordt vergroot. De taken of functies die betrekking hebben op belangenbehartiging, dienstverlening en zingeving zijn voor middenveldorganisaties belangrijk om de in dit deel bestudeerde socialiserende en coördinerende rol te kunnen spelen. Daarom zou het overheidsbeleid zeker niet mogen worden gebruikt om via individualisering de kansen op middenveldparticipatie te verminderen. Dergelijke individualiserende effecten kan men onder meer verwachten van de nu zo populaire cheques, zoals cultuurcheques of vakantiecheques. Zij individualiseren de band tussen aanbod en burger, maken van de burger in grotere mate een klant, in mindere mate een lid. Gegeven de belangrijke en wenselijke effecten van de participatie zou elk beleid, of het nu om sociaal toerisme, cultuur of gezondheid gaat, moeten worden beoordeeld op zijn waarschijnlijke en liefst gemeten impact op de participatie. Het ontwikkelen van een beleidseffectenrapportering met betrekking tot de gevolgen voor het verenigingsleven verdient aanbeveling.

2.

De inburgeringseffecten van middenveldparticipatie tijdens de jeugd jaren zijn bijzonder sterk. Daarenboven verhoogt dergelijke participatie de kans dat ook op volwassen leeftijd actief aan het verenigingsleven wordt deelgenomen. Het verdient daarom aanbeveling het jeugdverenigingsleven zeer actief te ondersteunen. Het feit dat uit onderzoek blijkt dat zowel de kenmerken van het gezin van herkomst als de gevolgde onderwijsvorm een invloed hebben op de jeugdparticipatie, wijst er bovendien op dat ook op dit niveau reeds een fenomeen van sociale ongelijkheid optreedt. Een beleid gericht op een bevordering van de participatie aan jeugdorganisaties kan hier zorgen voor een meer evenwichtige spreiding van de participatiekansen. Het bevorderen van participatie zou op school moeten beginnen, zeker in de onderwijsvormen (beroepsonderwijs) die gekenmerkt worden door een lagere graad van participatie van de leerlingen aan sociaal-culturele en sportieve activiteiten. Ook bij de recente beleidsinitiatieven ter bevordering van de sportbeoefening op school, dient overwogen te worden in hoeverre jeugdsportorganisaties hierin een rol kunnen spelen.

3.

Een derde belangrijke vaststelling is dat de aard van de vereniging waarin wordt geparticipeerd veel minder belangrijk is dan de participatie zelf. Het effect van participatie in sportverenigingen verschilt niet merkkelijk van dat van participatie in sociaal-culturele verenigen. Dit pleit voor een beleid waarbij nadruk wordt gelegd op de dienstverlenende en gezelligheidsfuncties van het verenigingsleven. De optimalisering van die functies kunnen leden motiveren om te participeren en op die manier kan men de burgers betrekken bij interactiepatronen die bijdragen tot democratische inburgering en sociale betrokkenheid. Deze vaststelling pleit ook voor het belang van kwantitatieve criteria: belangrijk is het aantal mensen dat wordt bereikt. Kwalitatieve criteria die betrekking hebben op de inhoudelijke werking lijken in het licht van onze bevindingen minder dringend. De criteria die nu de subsidie bepalen zouden op die vaststelling moeten worden geëvalueerd.

4.

We stellen vast dat de kritiek op de verzuiling voor wat het microniveau betreft onterecht is. Er is dus geen reden om een beleid te voeren dat gericht is op ontzuiling, zoals voorgesteld in de beleidsnota Cultuur “Ontzuiling is geen ontwaarding. Integendeel, ontzuiling herwaardeert. Het ontkoppelt macht van waarde” (2000:22). De overheid zou er trouwens over moeten waken dat het ontkoppelen van macht en waarde niet de kans verkleint dat de middenveldorganisaties hun taken (bijvoorbeeld belangenbehartiging) naar behoren kunnen vervullen. Er is evenmin reden om verzuiling te ondersteunen. Wel lijkt het aangewezen alle middenveldorganisaties voldoende macht te geven om hun taken naar behoren te kunnen vervullen en de participatie te optimaliseren. In de verdeling van maatschappelijke welzijns- en vormings- en andere functies over de overheden, de markt en het middenveld, dient het middenveld te worden geprivilegieerd als het kan aantonen dat het vervullen van die functies eveneens ten goede komt aan hun socialiserende en coördinerende functies.

5.

Vergeleken met actieve participatie in de vakbond en de mutualiteit, heeft het lidmaatschap van de nieuwe sociale, of post-materialistische bewegingen een aantal zorgwekkende effecten: het bevordert wantrouwen in de instellingen en antipolitiek, tast de steun voor de vertegenwoordigingsdemocratie aan en vermindert de burgerzin. Participatie in de verzuilde verenigingen draagt, in vergelijking met participatie in niet verzuilde verenigingen en nieuwe sociale bewegingen, op een bescheiden wijze bij tot autoritarisme en utilitair individualisme. Het is niet uitgesloten dat die effecten een gevolg zijn van de cultuur van die bewegingen, zoals die bepaald wordt de proportie laag- en hogeschoolden onder hun leden. Men kan de vastgestelde verschillen ook beschouwen als uitingen van verschillende opvattingen over het burgerschap. In dat geval is een grondig debat aan de orde, waarin de betrokken bewegingen zich ook afvragen of ze die invloeden willen hebben.

6.

Een alternatief voor het middenveld dient zich niet meteen aan. Ook de kans dat gesproken wordt over maatschappelijke en politieke kwesties wordt positief door middenveldparticipatie beïnvloed. Dat betekent dat het aanzwengelen van een maatschappelijk debat moeilijker wordt zonder de bijdrage van het middenveld en dat, als men vormen van directe democratie aan degelijk debat wil koppelen, het middenveld daarbij een belangrijke rol zal moeten spelen.

7.

Communicatie via de massamedia en communicatie via het middenveld hebben heel verschillende effecten. Daarin weerspiegelt zich niet alleen een positieve invloed van de participatie, maar ook een negatieve invloed van de massamedia. Dit onderstreept nogmaals, en inmiddels ten overvloede, het belang van een beleid dat middenveldparticipatie bevordert, maar wijst tevens op de noodzaak van een bezinning over de effecten van de massamedia op onze cultuur. Zo'n bezinning moet alleszins rekening houden met de sterke samenhang tussen inburgering en sociale betrokkenheid enerzijds, zendervoorkeur anderzijds. Het verdient ook aanbeveling die samenhang nader te bestuderen en te ontrafelen.

8.

Een van de meest onrustwekkende vaststellingen heeft betrekking op het onderwijsniveau. Socialisatie in onze scholen is duidelijk het meest doeltreffende kanaal voor inburgering, het bijbrengen van vertrouwen en het bevorderen van de sociale betrokkenheid. Dat impliceert echter meteen dat een laag onderwijspeil of een opleiding in een zwakkere onderwijsvorm (Elchardus, 1999) een groot deficiet veroorzaakt op het vlak van de democratische inburgering en de sociale betrokkenheid. We stellen daarenboven vast dat laaggeschoolden in veel mindere mate aan het verenigingsleven deelnemen dan hooggeschoolden. Verder lijkt er zich in het middenveld een ontwikkeling voor te doen die leidt tot segregatie naar opleidingsniveau, waarbij de "nieuwere" middenveldorganisaties veeleer *life style enclaves* dan ontmoetingsplekken worden. Het is daarom heel dringend een beleid te voeren dat de middenveldparticipatie van laaggeschoolden stimuleert en dat middenveldorganisaties ertoe aanzet laaggeschoolden aan te trekken. Mogelijke pistes voor de verwezenlijking van een dergelijk beleid zijn:

- de subsidies afhankelijk maken van de proportie laaggeschoolde leden;
- het subsidiëren van de meerkost die voortvloeit uit het aanwerven en begeleiden van laaggeschoolde werknemers in de middenveldorganisaties;
- het steunen van actie-onderzoek waarbij gezocht wordt naar werkvormen die laaggeschoolden kunnen aantrekken; kwalitatieve criteria om werkvormen te beoordelen zouden in elk geval moeten getoetst worden op hun doeltreffendheid in het bereiken van laaggeschoolden;
- het identificeren van werkvormen en organisaties die er in slagen laaggeschoolden en kansarmen bij de middenveldwerking te betrekken; het zichtbaar en navolgbaar maken van de succesrijke aanpakken en het daadwerkelijk verspreiden van die werkvormen.

Bibliografie

- Gabriel Almond & Sidney Verba (1963), *The Civic Culture*. Princeton University Press, Princeton.
- Leo Apostel et.al. (1990), *Zonder zuilen. Stappen naar een open samenleving*. Kritak, Leuven.
- Leo Apostel & Marcel Bots (1996), *Pluralisme en verdraagzaamheid*. De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen.
- Ulrich Beck (1986), *Risikogesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt/Main.
- Robert Bellah et.al. (1985), *Habits of the Heart*. University of California Press, Berkeley.
- Luc Bral (2000), *Objectief: cijfers en statistieken*. Paper gepresenteerd op het Congres 125 jaar Davidsfonds, Leuven, 15 januari 2000.
- Alan Cawson (ed., 1985), *Organized Interests and the State*. Sage, London.
- Bertrand De Clercq (1968), *Kritiek van de verzuiling*. Van In, Lier.
- Jean Cohen & Andrew Arato (1992), *Civil Society and Political Theory*. MIT Press, Cambridge (Mass.)
- Mark Elchardus (1994a), *Op de ruïnes van de waarheid*. Kritak, Leuven.
- Mark Elchardus (1994b), Verschillende werelden. Over de ontubbeling van links en rechts, *Samenleving en politiek*, 1(7), 5-17.
- Mark Elchardus (1996), *De gemobiliseerde samenleving*. Koning Boudewijnstichting, Brussel.
- Mark Elchardus (red., 1998), *Wantrouwen en onbehagen. Over de vertrouwens- en legitimeitscrisis*. VUB Press, Brussel.
- Mark Elchardus (red., 1999), *Zonder maskers. Een actueel portret van jongeren en hun leraren..* Scoop, Gent.
- Mark Elchardus & Michael Debusscher (1996), Aspecten van de nieuwe sociale kwestie, *Samenleving en politiek*, extra nummer, 25-33.
- Mark Elchardus, Ignace Glorieux, Anton Derks & Koen Pelleriaux (1996), *Voorspelbaar ongeluk*. VUB Press, Brussel.
- Mark Elchardus & Peter Heyvaert (1990), *Soepel, flexibel en ongebonden. Twee laatmoderne generaties vergeleken*. VUB Press, Brussel.
- Mark Elchardus, Dimokritos Kavadias & Jessy Siongers (1999), *Hebben scholen een invloed op de waarden van jongeren? Een empirisch onderzoek naar de doeltreffendheid van waardevorming in het secundair onderwijs*, VUB, Vakgroep Sociologie. (2 delen)
- Mark Elchardus & Wendy Smits (1998), Vertrouwen. Het vertrouwen van de Vlamingen in politiek, overheid en instellingen in tijden van affaires, pp. 45-91 in *Vlaanderen gepeild! De Vlaamse overheid en waardeonderzoek*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel.
- Mark Elchardus & Wendy Smits (1999), Een paar bouwstenen voor een democratisch project, *Samenleving en Politiek*, 6(3), 36-46.
- Francis Fukuyama (1999), *The Great Disruption. Human Nature and the Reconstitution of Social Order*. Free Press, New York.
- Anthony Giddens (1991), *Modernity and Self-Identity*. Polity Press, Cambridge.
- Staf Hellemans & Marc Hooghe (red., 1995), *Van mei '68 tot Hand in Hand. Nieuwe sociale bewegingen in België*. Garant, Leuven.
- Marc Hooghe (1997), Televisie op het beklagdenbankje. Televisie en de ondergang van een democratische politieke cultuur, *Ons Erfdeel*, 41(4), 523-531.
- Marc Hooghe (1998), Selectieve uitsluiting in het Belgisch politiek systeem, *Res Publica*, 40(1), 3-21.

- Marc Hooghe (1999a), "Politiek, da's niets voor mij". Een exploratief onderzoek naar adaptieve preferentievorming als causaal mechanisme bij politieke passiviteit, *Tijdschrift voor Sociologie*, 20(1), 54-71.
- Marc Hooghe (1999b), Sociale en culturele kenmerken en de participatiegraad van de Vlaamse bevolking, *Tijdschrift voor Sociologie*, 20(3-4), te verschijnen.
- Marc Hooghe (1999c), The Rebuke of Thersites. Deliberative Democracy under Conditions of Inequality, *Acta Politica*, 34(4), 287-301.
- Herbert Kitschelt (1996), *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Lester Milbrath & Goel, M.L. (1977) *Political participation*, Rand McNally, Chicago.
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (2000), *Beleidsnota cultuur, 2000-2004*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel.
- Robert Putnam (1993), *Making Democracy Work*. Princeton University Press, Princeton.
- Robert Putnam (1995a), Bowling Alone: America's Declining Social Capital, *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.
- Robert Putnam (1995b), Tuning In, Tuning Out, *PS: Political Science and Politics*, 28(4), 664-683.
- Lester Salomon (1995), *Participation in Public Service. Government-Nonprofit relations in the Modern Welfare State*. John Hopkins University Press, Baltimore.
- Philippe Schmitter & Gerhard Lehmbruch (eds., 1979), *Trends Toward Corporatist Intermediation*. Sage, Beverly Hills.
- Michael Schudson (1998), *The Good Citizen. A History of American Civic Life*. Free Press, New York.
- Wendy Smits (2000), *Politieke en maatschappelijke participatie van vrouwen in Vlaanderen*. Onderzoeksrapport, Onderzoekseenheid TOR, Vrije Universiteit Brussel.
- Dietlind Stolle (1999), Een onderzoeksagenda voor sociaal kapitaal, *Tijdschrift voor Sociologie*, 20(3-4), te verschijnen.
- Dietlind Stolle & Thomas Rochon (1998), Are All Associations Alike?, *American Behavioral Scientist*, 42(1), 47-65.
- Sidney Verba, Kay Lehman Schlozman & Henry Brady (1995), *Voice and Equality*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.)

BIJLAGE 1: Inhoud van het volledige onderzoeksrapport

Mark Elchardus, Luc Huyse & Marc Hooghe (red.)

Tussen burger en overheid. Een sociologische, politiek-wetenschappelijke en juridisch-wetenschappelijke studie van het middenveld en de democratische politieke structuur.

Vrije Universiteit Brussel & Katholieke Universiteit Leuven, 2000, 2 vol.

INHOUDSOPGAVE

1. Het middenveld: van maatschappelijke naar wetenschappelijke probleemstelling Mark Elchardus & Luc Huyse	1
Deel I	
Een micro-analyse van het functioneren van het maatschappelijk middenveld	
2. Het maatschappelijk middenveld. Een functionele analyse. Mark Elchardus	17
3. Bemiddeling en middenveld. Een structurele analyse. Mark Elchardus & Marc Hooghe	40
4. Een beschrijving van de participatie aan het maatschappelijk middenveld. Wendy Smits, Mark Elchardus & Marc Hooghe	58
5. De evolutie van de ledencijfers Marc Hooghe & Stan Bundervoet	92
6. Determinanten van participatiegedrag Marc Hooghe, Mark Elchardus & Wendy Smits	108
7. Micro-effecten van participatie Mark Elchardus, Marc Hooghe & Wendy Smits	143
Bibliografie bij deel I	176
Bijlage 1 : Kenmerken van de survey TOR98	183
Bijlage 2 : Overzicht van de gebruikte schalen	191

Deel II
Het middenveld als configuratie van organisaties.
Verslag van de meso-benadering.

8. Wetenschappelijke probleemstelling Luc Huyse	213
9. KAV, een klassieke middenveldorganisatie Katrien Meireman	247
10. Over de politieke integratie van nieuwkomers. De landelijke verenigingen van etnisch-culturele minderheden in Vlaanderen. Katrien Meireman	279
11. Naar een Europees, zelfs mondiaal middenveld? Luc Huyse & Ellen Van Dael	332
12. Alternatieven Luc Huyse & Ellen Van Dael	390
Voorlopig Besluit Mark Elchardus, Luc Huyse, Katrien Meireman & Ellen Van Dael	415

BIJLAGE 2: Eerder verschenen deelrapporten in het kader van dit project

- TOR 1998/22 SMITS, W., ELCHARDUS, M. en M. HOOGHE, *Technisch verslag bij de survey TOR98. Deel 1: veldwerk en responsanalyse*. 1998, VUB, Vakgroep Sociologie.
- TOR 1998/23 ELCHARDUS, M., HOOGHE, M. en W. SMITS, *Codeboek bij de survey TOR98. Deel 2: algemene beschrijving, frequenties en vragenlijst*. 1998, VUB, Vakgroep Sociologie.
- TOR 1999/11 ELCHARDUS, M., M. HOOGHE en W. SMITS, *Participatie in Vlaanderen. Een beschrijving van de deelname aan het verenigingsleven en het vrijwilligerswerk in Vlaanderen*.
- TOR 2000/2 SMITS, W., ELCHARDUS; M en M. HOOGHE, *Technisch verslag bij de survey TOR98. Deel 3. Schaalconstructies en hercoderingen* VUB, Vakgroep Sociologie, 2000.
- TOR 2000/3 ELCHARDUS, M., HUYSE, L., en M. HOOGHE (red.), *Tussen burger en overheid. Een sociologische, politiek-wetenschappelijke en juridisch-wetenschappelijke studie van het middenveld en de democratische politieke structuur*. Eindrapport van het onderzoeksproject in het kader van het programma van toekomstgericht sociaal-economisch onderzoek van de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden (DWTC), onderzoeksovereenkomsten SE/01/110 en SE/03/021, VUB/KUL, maart 2000.

BIJLAGE 3: Verdelingen volgens participatie/televisietijd/zendervoorkeur**1. Opvattingen van de 18 tot 35-jarige hooggeschoolden¹ naar de participatievorm**

Tabel 1 Men moet de politiek gewoon afschaffen, en het land laten besturen door wijze mensen (antipolitiek) in percentages

18 tot 35-jarige hooggeschoolden	(helemaal) oneens	Midden	(helemaal) eens
Hoge participatiegraad ² en minder dan 2.5u tv per dag	70.7 (53) ³	20.0 (15)	9.3 (7)
Lage participatiegraad ⁴ en meer dan 2.5u tv per dag	39.1 (9)	13.0 (3)	47.8 (11)
Hoge participatiegraad en voorkeur voor VRT ⁵	67.2 (39)	22.4 (13)	10.3 (6)
Lage participatiegraad en voorkeur voor VTM ⁶	37.9 (11)	31.0 (9)	31.0 (9)

Tabel 2 Naar opera of muziekconcert gaan (cultuurparticipatie) in percentages

18 tot 35-jarige hooggeschoolden	Nooit tot 1 keer per jaar	Meerdere jaren per jaar	1 tot meerdere keren per maand
Hoge participatiegraad en minder dan 2.5u tv per dag	57.3 (43)	32.0 (24)	10.7 (8)
Lage participatiegraad en meer dan 2.5u tv per dag	73.9 (17)	26.1 (6)	0.0 (0)
Hoge participatiegraad en voorkeur voor VRT	54.2 (32)	30.5 (18)	15.3 (9)
Lage participatiegraad en voorkeur voor VTM	90.0 (27)	10.0 (3)	0.0 (0)

Tabel 3 De laatste 10 jaar zijn de straten onveiliger geworden (onveiligheid) in percentages

18 tot 35-jarige hooggeschoolden	(helemaal) oneens	Midden	(helemaal) eens
Hoge participatiegraad en minder dan 2.5u tv per dag	20.5 (15)	11.0 (8)	68.5 (50)
Lage participatiegraad en meer dan 2.5u tv per dag	8.7 (2)	8.7 (2)	82.6 (19)
Hoge participatiegraad en voorkeur voor VRT	19.6 (11)	12.5 (7)	67.9 (38)
Lage participatiegraad en voorkeur voor VTM	6.7 (2)	16.7 (5)	76.7 (23)

¹ Hogescholen onderwijs of universitair onderwijs² 50% meest participierenden³ De absolute aantallen worden tussen haakjes weergegeven⁴ 50% minst participierenden⁵ zendervoorkeur VRT=TV1/CANVAS/regionale zender/buitenlandse zender⁶ zendervoorkeur VTM=VTM/Ka2/VT4/MTV

2. Opvattingen van de 36 tot 55-jarige laaggeschoolden¹ naar de participatievorm

Tabel 4 Zonder politieke partijen zou het in ons land veel beter gaan (antipolitiek) in percentages

36 tot 55-jarige laaggeschoolden	(helemaal) oneens	Midden	(helemaal) eens
Hoge participatiegraad en minder dan 2.5u tv per dag	68.6 (24)	14.3 (5)	17.1 (6)
Lage participatiegraad en meer dan 2.5u tv per dag	41.5 (27)	27.7 (18)	30.8 (20)
Hoge participatiegraad en voorkeur voor VRT	50.0 (14)	21.4 (6)	28.6 (8)
Lage participatiegraad en voorkeur voor VTM	29.2 (19)	33.8 (22)	36.9 (24)

Tabel 5 Naar tentoonstelling of museum gaan (cultuurparticipatie) in percentages

36 tot 55-jarige laaggeschoolden	Nooit tot 1 keer per jaar	Meerdere jaren per jaar	1 tot meerdere keren per maand
Hoge participatiegraad en minder dan 2.5u tv per dag	51.4 (18)	48.6 (17)	0.0 (0)
Lage participatiegraad en meer dan 2.5u tv per dag	91.3 (63)	5.8 (4)	2.9 (2)
Hoge participatiegraad en voorkeur voor VRT	51.9 (14)	44.4 (12)	3.7 (1)
Lage participatiegraad en voorkeur voor VTM	92.9 (65)	4.3 (3)	2.9 (2)

3. Opvattingen van de 56 tot 75-jarige laaggeschoolden naar de participatievorm

Tabel 6 De gastarbeiders komen hier profiteren van onze sociale zekerheid (etnocentrisme) in percentages

56 tot 75-jarige laaggeschoolden	(helemaal) oneens	Midden	(helemaal) eens
Hoge participatiegraad en minder dan 2.5u tv per dag	4.0 (1)	56.0 (14)	40.0 (10)
Lage participatiegraad en meer dan 2.5u tv per dag	19.8 (17)	17.4 (15)	62.8 (54)
Hoge participatiegraad en voorkeur voor VRT	22.5 (9)	30.0 (12)	47.5 (19)
Lage participatiegraad en voorkeur voor VTM	9.2 (6)	26.2 (17)	64.6 (42)

¹ Laaggeschoolden = geen t.e.m. lager middelbaar onderwijs

Tabel 7 Naar tentoonstelling of museum gaan (cultuurparticipatie) in percentages

56 tot 75-jarige laaggeschoolden	Nooit tot 1 keer per jaar	Meerdere jaren per jaar	1 tot meerdere keren per maand
Hoge participatiegraad en minder dan 2.5u tv per dag	65.5 (19)	34.5 (10)	0.0 (0)
Lage participatiegraad en meer dan 2.5u tv per dag	79.3 (69)	20.7 (18)	0.0 (0)
Hoge participatiegraad en voorkeur voor VRT	64.3 (27)	35.7 (15)	0.0 (0)
Lage participatiegraad en voorkeur voor VTM	76.1 (51)	20.9 (14)	3.0 (2)

4. Opvattingen van twee extreme groepen

Tabel 8 Frequenties van twee extreme groepen

	N	%	% op totale bevolking
1. 45-75jaar, ten hoogste lager middelbaar onderwijs, vrouwen, lage participatiegraad en meer dan 2.5u tv kijken per dag	74	50.5	5.5
2. 18-44jaar, ten minste hoger middelbaar onderwijs, mannen, hoge participatiegraad en minder dan 2.5u tv kijken per dag	73	49.5	5.4
Totaal	147	100	10.9

Tabel 9 Antipolitieke houding (in percentages)

	(helemaal) oneens	Midden	(helemaal) eens
	Men moet de politiek gewoon afschaffen, en het land laten besturen door wijze mensen (p=0.00)		
Oud/laaggeschoold/vrouw/laaglid/veeltv	29.4 (20)	25.0 (17)	45.6 (31)
Jong/hoggeschoold/man/hoglid/weinigtv	69.9 (51)	12.3 (9)	17.8 (13)
	Zonder politieke partijen zou het in ons land veel beter gaan (p=0.02)		
Oud/laaggeschoold/vrouw/laaglid/veeltv	49.2 (32)	24.6 (16)	26.2 (17)
Jong/hoggeschoold/man/hoglid/weinigtv	69.0 (49)	21.1 (15)	9.9 (7)

Tabel 10 Etnocentrisme (in percentages)

	(helemaal) oneens	Midden	(helemaal) eens
Migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen (p=0.00)			
Oud/laaggeschoold/vrouw/laaglid/veeltv	42.5 (31)	24.7 (18)	32.9 (24)
Jong/hoggeschoold/man/hoglid/weinigtv	75.7 (53)	14.3 (10)	10.0 (7)
De gastarbeiders komen hier profiteren van onze sociale zekerheid (p=0.00)			
Oud/laaggeschoold/vrouw/laaglid/veeltv	22.2 (16)	23.6 (17)	54.2 (39)
Jong/hoggeschoold/man/hoglid/weinigtv	53.6 (37)	26.1 (18)	20.3 (14)

Tabel 11 onveiligheid (in percentages)

	(helemaal) oneens	Midden	(helemaal) eens
's Avonds moet je op straat extra voorzichtig zijn (p=0.01)			
Oud/laaggeschoold/vrouw/laaglid/veeltv	6.8 (5)	5.5 (4)	87.7 (64)
Jong/hoggeschoold/man/hoglid/weinigtv	26.4 (19)	23.6 (17)	50.0 (36)
De laatste 10 jaar zijn de straten onveiliger geworden (p=0.00)			
Oud/laaggeschoold/vrouw/laaglid/veeltv	5.6 (4)	8.3 (6)	86.1 (62)
Jong/hoggeschoold/man/hoglid/weinigtv	29.2 (21)	11.1 (8)	59.7 (43)

VRIJE UNIVERSITEIT BRUSSEL
Onderzoeksgroep TOR

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
Instituut Recht en Samenleving

TUSSEN BURGER EN OVERHEID
Een onderzoeksproject naar het functioneren
van het maatschappelijk middenveld

Samenvatting van de onderzoeksresultaten:

Deel 2:
HET MIDDENVELD ALS
CONFIGURATIE VAN ORGANISATIES

Luc Huyse
Katrien Meireman
Ellen Van Dael

april 2000

in opdracht van de Federale Diensten voor
Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden

VRIJE UNIVERSITEIT BRUSSEL
Onderzoeksgroep TOR

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
Instituut Recht en Samenleving

Samenvatting van de onderzoeksresultaten:

HET MIDDENVELD ALS CONFIGURATIE VAN ORGANISATIES

Luc Huyse
Katrien Meireman
Ellen Van Dael

april 2000

Deze samenvatting (deel 2) omvat de belangrijkste conclusies van het tweede deel van het onderzoek "Tussen burger en overheid. Een sociologische, politiek-wetenschappelijke en juridisch-wetenschappelijke studie van het middenveld en de democratische politieke cultuur". Het onderzoek kadert in het programma van Toekomstgericht Sociaal-Economisch Onderzoek van de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden.

Tussen burger en overheid

In de periode 1996-2000 onderzochten de universiteiten van Brussel (promotor M. Elchardus) en Leuven (promotor L. Huyse) de politieke betekenis van het maatschappelijk middenveld, dit is het geheel van vrijwillige organisaties tussen burger en overheid. Het project kaderde in het programma van toekomstgericht sociaal-economisch onderzoek van de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden.

Het volledige eindrapport van dit onderzoek telt zowat 450 pagina's (zie inhoudsopgave in bijlage) en zal later dit jaar, zij het in verkorte vorm, als boek verschijnen. De samenvatting van de resultaten van de studie bestaat, net zoals het oorspronkelijke rapport, uit twee delen. In een, reeds publiek gemaakt, eerste deel beschrijft het Brusselse onderzoeksteam de oorzaken en de politieke gevolgen van participatie aan het maatschappelijk middenveld. In het tweede deel van de samenvatting, dat hier voorligt, komen de bevindingen van de Leuvense onderzoeksgroep (Luc Huyse, Ellen Van Dael, Katrien Meireman) beknopt ter sprake.

In deel I van het rapport was het onderzoek gericht op de effecten die het verenigingsleven heeft op de politieke attitudes en gedrag van individuen. Het Leuvense rapport neemt niet de bevolking maar de middenveldorganisaties zelf als voorwerp van onderzoek en gaat na hoe zij in bepaalde van hun activiteiten (vorming en overdracht van waarden, belangenbehartiging en dienstverlening) in een democratie de integratie van bevolking en politiek kunnen beïnvloeden. Dit perspectief vereist ook een specifieke invulling van de methodisch-technische kant van de studie. Empirische toetsing van hypothesen zoals dat op basis van een survey of enquête kan gebeuren, is hier niet mogelijk. De bijdrage die deel II levert ligt hoofdzakelijk op het vlak van een doorgedreven verkenning van de maatschappelijke definitie van de situatie en in de verfijning van de wetenschappelijke probleemformulering. De eerste opdracht is deels uitgevoerd langs de weg van interviews met een twintigtal bevoorrechte getuigen uit het Belgische middenveld. Precisering van de wetenschappelijke probleemformulering gebeurde eerst langs een tekstkritische analyse van het gangbare begrippenapparaat. In een tweede stap zijn vijf casussen bestudeerd: de KAV als klassieke middenveldorganisatie, de federaties van migrantenorganisaties, de aanzet van een middenveld op transnationaal niveau, de ombudsformule als alternatief, de mogelijke rol van de media op het stuk van de politieke inburgering. Over elk van deze casussen is een omstandig verslag te bekomen op het secretariaat van het Instituut Recht en Samenleving, Hooverplein 10, 3000 Leuven. Tel. (016)32.53.08 of 32.52.17 Fax (016)32.54.78 / E-mail: luc.huyse@law.kuleuven.ac.be

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
I. Over de noties burgerschap en middenveld	3
1. Burgerschap	3
2. Middenveld en politieke integratie	5
3. Configuraties in het middenveld	6
II. De casestudies	9
1. KAV, een klassieke middenveldorganisatie	9
2. Over de politieke integratie van nieuwkomers	11
3. Naar een Europees, zelfs mondiaal middenveld?	14
3.1 Europa	14
3.2 Mondiaal?	21
4. Alternatieven	23
4.1 Ombudsdiensten	23
4.2 Media	24
III. Aanbevelingen	26
1. Over de noties burgerschap en middenveld	26
2. Aanbevelingen op basis van de gevalstudies ‘KAV’ en ‘federaties van etnisch-culturele minderheden’	27
3. Over de opbouw van een transnationaal middenveld	29
 Bijlage: Inhoudsopgave van het volledige onderzoeksrapport	 32

I. Over de noties burgerschap en middenveld

Sinds het einde van de jaren tachtig is in het publieke, het politieke en het wetenschappelijke debat vernieuwde aandacht voor de thema's 'burgerschap' en 'civil society'. Westerse regeringen hebben commissies aan het werk gezet die een eigentijdse inhoud moesten verzinnen voor 'burgerschap'. Ook op wetenschappelijk vlak kwam er over deze onderwerpen een vloed van boeken en artikels. Opvallend is dat de belangstelling voor deze kwesties over het algemeen gekleurd is door een herwaardering voor burgerschap, middenveld en civil society. Bovendien is de positieve instelling in zeer uiteenlopende politieke kringen aanwezig. Die laatste vaststelling geeft aan dat de invulling van deze noties allesbehalve eenstemmig gebeurt. Er is bijgevolg nood aan een uitklaring van deze begrippen. De nood aan herijking heeft ook te maken met de ingrijpende verschuivingen die de politiek als systeem heeft ondergaan. Politiek kan niet langer vereenzelvigd worden met wat in het kader van de natiestaat aan instanties en procedures aanwezig is. Politieke activiteiten zijn immers geheel of gedeeltelijk verplaatst naar supranationale instanties, naar het multinationale bedrijfsleven, naar de magistratuur en naar de sector van de media.

1. *Burgerschap*

Een eerste vaststelling luidt *dat burgerschap als een multipel en ge-laagd gegeven te beschouwen is* en dat die meervoudigheid in vele opzichten voorkomt. In hun verhouding met de politiek nemen mensen diverse gedaanten aan. Om de zoveel jaar worden ze naar de stembus geroepen. Dan zijn ze kiezer. Sommigen zijn daar bovenop militant van een of andere partij of drukkingsgroep. Velen gedragen zich geregeld als consument van het politiek dienstbetoon. Ook de relatie met de staat loopt over verschillende rollen: belastingbetaler, rechtsonderhorige of klant van een overheidsdienst.

Er is een tweede ontwikkeling die burgerschap als notie grondig wijzigt. Politiek als activiteit en de ruimte waarin deze bedrijvigheid zich

bevindt zijn gefragmenteerd. Dat is reeds zo op het traditionele domein van de natiestaat. Naast regering, ambtenarij en parlement zijn actoren gekomen, waaronder de magistratuur, die aan politieke betekenis gewonnen hebben. Politiek treedt ook in toenemende mate buiten het kader van de natiestaat. Er is de transfer van activiteiten in de richting van regionale entiteiten. Maar vooral, transnationale instanties vormen steeds vaker een grensoverschrijdende politieke ruimte. Op al die ontwikkelingen is de notie 'multi-level governance' van toepassing. De verplaatsing en de verspreiding van politiek gaan echter nog verder, onder meer in de richting van de media en het multinationale bedrijfsleven. Vandaar de stelling dat de politieke dimensie in de activiteiten van deze sectoren een vertaling moet vinden in de wijze waarop de positie en de rol van de burger een invulling krijgen. Hoe dat kan komt ter sprake in de aanbevelingen die onder punt III zijn opgenomen.

Burgerschap als begrip is, tenslotte, problematisch in het licht van de effecten van de nieuwe communicatietechnologieën. In de politiek zijn vooral direct en electronic mail, instant-polling, computer-assisted telephone interviewing, teletekst, on-line-data banken en interactieve televisie van belang. Voor die technieken is het label 'de nieuwe media' bedacht. Zij verschillen op tal van punten van de oude, van de geschreven en de audiovisuele pers. Twee ervan vallen op. De snelheid waarmee informatie kan worden verzameld en verspreid ligt veel hoger. En er is interactie tussen zender en ontvanger. Dank zij deze twee karakteristieken is de bruikbaarheid van de nieuwe media in de politiek in principe vrij groot. Politici beschikken nu over de mogelijkheid om de kiezers op een uitermate gepersonaliseerde wijze te benaderen. Aan de ene kant zijn er de databanken waarin een enorme hoeveelheid informatie over de bevolking is opgeslagen. Daarnaast zijn er de databanken die overheidsinstanties samenstellen. Politici, die deze gegevensbanken ontginnen, kunnen bij wijze van spreken elke burger over zijn eigen problemen en belangen aanspreken. Hoe in zo'n context inburgering verloopt is een punt voor de research-agenda van morgen.

De benadering van politiek, burgerschap en middenveld als multiple level verschijnselen levert ook vragen op voor het wetenschappelijk onderzoek. Metingen die peilen naar het effect op individueel gedrag en houdingen registreren nu meestal de band van de bevolking met het middenveld via het lidmaatschap van verenigingen. Het probleem is dat bepaalde spelers op het middenveld de band met de burgers niet hoofdzakelijk langs een formeel lidmaatschap tot stand brengen. Er zijn, bijvoorbeeld, niet zoveel burgers die lid zijn van organisaties als Greenpeace, maar vermoedelijk zijn er in grotere getale mensen die sympathiseren met deze ngo, de acties ervan volgen en in hun meningsvorming en gedrag erdoor beïnvloed worden. In die zin is Greenpeace, via wat men *virtueel lidmaatschap* zou kunnen noemen, werkzaam op het vlak van de inburgering. Ook technologische ontwikkelingen werken in die richting. Internet opent de mogelijkheid dat tussen bevolking en politieke overheid netwerken ontstaan die in sterke mate afwijken van de klassieke verenigingsvorm.

2. *Middenveld en politieke integratie*

De fragmentatie van de politiek en het meervoudig karakter van het burgerschap roepen om een herdefiniëring van het probleem van de afstemming van burger en politiek, van wat een middenveld anno 2000 aan vorm en samenstelling kan hebben en, bijgevolg, van de functies die allerlei instanties op dat vlak kunnen opnemen. Inburgering, zo mag men verwachten, is nu een proces dat in zeer verschillende beddingen en onder zeer diverse vormen dient te lopen. Het is deze stelling die in het tweede deel van het volledige eindrapport is ontwikkeld. Hier zijn, onder punt II van deze samenvatting, enkele van de daarbij verworven inzichten opgenomen.

Vooraf wordt toch nog even aangegeven, zij het veel te beknopt en dus te abstract, met welke terminologie deze problematiek is verkend. Integratie is een tweedimensioneel proces. De ene dimensie is cultureel/attitudinaal van aard. Politieke integratie is dan inburgering, de productie van een set van houdingen, gedragingen en kenniselementen

die de afstemming tussen privé-sfeer en politiek bevordert. De tweede dimensie ligt in de afstemming of coördinatie van gedragingen en is dus structureel van natuur. Beide deelprocessen hebben een op het individu en een op de politiek gerichte component. Inburgering betekent aan de ene kant dat het middenveld de burger de kans biedt om aan zijn maatschappelijke posities (in het gezin, de buurt, de werkplaats...) een politieke dimensie te hechten. Anderzijds is inburgering vanuit het perspectief van het politiek systeem de ontwikkeling ter hoogte van de burgers van een voor dat systeem relevante politieke cultuur. Eén van de gedaanten waarin de producten van het proces van coördinatie verschijnen is reductie van complexiteit. De individugerichte betekenis van deze functie ligt hierin dat middenveldorganisaties de stroom aan eisen, wensen en claims die in de bevolking leven aggregeren of bundelen tot pakketten die voor transfer naar de centra van politieke besluitvorming in aanmerking komen. Deze vorm van coördinatie verhoogt de doeltreffendheid van de communicatie met en de beïnvloeding van de politieke overheden. Reductie van complexiteit is ook voor het politiek systeem van groot belang omdat het overvraging van dit systeem kan tegengaan. Middenveldorganisaties ontwikkelen op beide vlakken (inburgering en reductie van complexiteit) drie types van activiteiten: vorming en overdracht van waarden, materiële belangenbehartiging en dienstverlening. Van vier kenmerken van die organisaties is gezegd dat zij de integratieve prestaties kunnen beïnvloeden: de organisatiegraad, de aandacht voor de zo pas opgesomde activiteiten, de mate van autonomie ten aanzien van de politieke overheid en de mate van democratie in de interne besluitvorming.

3. Configuraties in het middenveld

Er zijn in België diverse arrangementen of configuraties van politieke integratie (en dus van middenveldorganisaties) werkzaam of werkzaam geweest. We hebben er in het rapport drie besproken: cliëntelisme of patronage, verzuiling en neocorporatisme.

(a) *Patronage of politiek cliëntelisme* is een integratiemodel waarvan de politieke wetenschap stelt dat het gebruikt wordt ofwel in een eerste fase van een democratiseringsproces ofwel om nieuwkomers in een bestaande, wat rijpere democratie op te nemen. Zo is patronage beschreven als een in de VS gebruikelijke techniek om, in de jaren twintig en dertig, de vele Ierse en Italiaanse migranten politiek te integreren. Deze vorm van integratie loopt bijna niet over organisaties, maar wel over dyadische ruilverhoudingen: individu B helpt individu A met behulp van een, politiek gezien, schaars goed, B zelf is 'klant' van C die iets hoger staat in de politieke hiërarchie en daardoor toegang heeft tot voor B interessante politieke goederen. Integratie neemt dus de vorm aan van een keten van persoonsgebonden ruilverhoudingen. Mensen zijn op die manier trapsgewijze verbonden met steeds hogere niveaus, wat tot een specifiek type van gedragsmatige en attitudele inburgering en tot een even specifiek type van coördinatie leidt. Sommige auteurs leggen in hun analyse van patronage trouwens een rechtstreeks verband met politieke integratie. In de politieke wetenschappen is het gebruikelijk om te voorspellen dat patronage verdwijnt in latere fasen in de ontwikkeling van de democratie of als de nieuwkomers gesetteld zijn. De Belgische versie van politiek cliëntelisme vertoont verwantschap met wat hierboven beschreven is en is bijgevolg als een, zij het verzwakte, vorm van politieke integratie te beschouwen. Voor wat de huidige toestand betreft is van deze configuratie gezegd dat zij als gietvorm voor integratie in normatief en in feitelijk opzicht aan grote weerstand onderhevig is. Indicaties voor tegendruk op normatief vlak zijn, onder meer, te vinden in de deontologische code inzake dienstbetoon die het Vlaams parlement heeft aangenomen en in de geleidelijke verspreiding van transnationale *codes of conduct* die favoritisme en allerlei andere vormen van cliëntelistische allocatie van schaarse goederen in de politiek de facto uitsluiten.

(b) *Verzuiling* is als proces de verregaande organisatie van het dagelijks leven op grond van levensbeschouwelijke verscheidenheid, waardoor aparte werelden ontstaan, die in hun afzonderlijke verenigingen of als netwerk met de staat transacties aangaan. In deze definitie

tie, waar rond in de literatuur consensus bestaat, zitten elementen ('organisatie van het dagelijks leven' wat naar de leefwerelden verwijst en 'transacties met de staat' wat de band met het politiek systeem aangeeft) die het mogelijk maken om te spreken van een specifieke configuratie van middenveldorganisaties. Wie de levensloop van de verzuiling bekijkt kan trouwens vaststellen dat de zuilorganisaties op belangrijke momenten in het leven van de Belgische samenleving een cruciale rol in de productie van politieke integratie hebben gespeeld.

Over de verzuiling is in het rapport de hypothese gepresenteerd dat onderzoek doet vermoeden dat zij nog steeds actief is op het vlak van de inburgering en de reductie van complexiteit, maar dat er tegelijkertijd sprake is van een afnemend rendement terzake.

(c) *Het neocorporatief middenveld*. In de wetenschappelijke literatuur verwijst de term neocorporatisme naar een type van politieke besluitvorming dat vier centrale kenmerken vertoont: a) er is een geïnstitutionaliseerd overleg tussen (ook rivaliserende) belangengroepen (vakbonden, patroonsorganisaties, ziekenfondsen, artsensyndicaten...) dat de vorm aanneemt van een partnerschap; b) in het overleg is de politieke overheid (in casu de regionale de federale of de transnationale regering) de derde partner; c) het stelsel houdt voor alle belangengroepen een deelname in aan de beleidsvorming en aan de implementatie van gezaghebbende beslissingen; d) de deelnemende organisaties zijn beperkt in aantal en houders van een feitelijk monopolie dat door de politieke overheid via erkenningsnormen en representativiteitscriteria wordt geautoriseerd. Dat leidt tot de volgende definitie: 'Een type van monopolistische belangenvertegenwoordiging door een beperkt aantal, hiërarchisch gestructureerde organisaties, erkend door de politieke overheid waarbij aan die organisaties formeel of informeel semi-publiekrechtelijke bevoegdheden worden toegekend en waarbij zij onderling en met de overheid als derde partner activiteiten ontwikkelen in de inputzone van het politiek systeem'. In deze abstracte omschrijving zijn, onder meer, het Belgisch stelsel van collectieve arbeidsverhoudingen en de overlegcultuur in de sector van de gezondheidszorg terug te vinden. De verenigingen en organisaties die

toegang hebben tot het neocorporatief overleg vormen samen een configuratie die te onderscheiden is van andere structurele arrangementen in en op het middenveld.

II. De casestudies

1. KAV, een klassieke middenveldorganisatie

De integratie van vrouwen in het politiek systeem verloopt niet zonder problemen. Dit was zo al in het verleden. Vrouwen hebben bijna een halve eeuw langer dan mannen moeten wachten op het algemeen enkelvoudig stemrecht. Maar ook hun vertegenwoordiging in allerlei politieke organen was en is nog steeds ondermaats. Op het gebied van scholing en tewerkstelling lopen vrouwen langzaamaan hun achterstand op de mannen in. Beide geslachten groeien blijkbaar op een aantal maatschappelijke domeinen naar gelijkheid. Toch is dit op het politieke vlak nog lang geen realiteit. Nochtans ontbreekt het niet aan campagnes die de toestand willen veranderen. De Kristelijke Arbeidersvrouwen (KAV) is één van deze verenigingen.

De KAV is in vele opzichten het prototype van een klassieke middenveldorganisatie: al bijna een eeuw bedrijvig, tot voor kort ruim driehonderdduizend leden, opgenomen in het netwerk van de christelijke zuil, gesteund op de methodiek van het sociaal-cultureel vormingswerk, actief op het terrein van de belangenbehartiging, de dienstverlening en de vorming en overdracht van waarden, in hoge mate gesubsidieerd door de politieke overheid. Zij telt bovendien bijna 200.000 leden. Het lag voor de hand om het begrippenapparaat van onze studie op deze organisatie te projecteren. Het rapport heeft bijgevolg uitvoerige aandacht besteed aan wat KAV op het stuk van politieke inburgering aan mogelijkheden én activiteiten ontwikkelt.

Als belangrijkste bevinding kwam naar voor dat KAV, als factor in de productie van politieke integratie, al enkele jaren gekenmerkt is door uiteenlopende ontwikkelingen. Aan de ene kant krimpt de actieradius van deze organisatie. Haar ledenbestand is de laatste tien jaar met ruim 40% afgenomen (van 320.000 in 1989 naar 185.000 in 1999). Dat betekent dat wat KAV aan integratieve activiteiten ontwikkelt veel minder burgers raakt dan vroeger. In die zin kan men zeggen dat de prestaties van deze klassieke middenveldorganisatie op dat vlak zijn afgenomen. Aan de andere kant laat de analyse zien dat KAV meer dan voorheen politieke thema's in haar werking opneemt. De organisatie wil haar leden op een manifester wijze houdingen, gedragingen en kenniselementen bijdragen die de band tussen hen en de politiek bevorderen. Vorming, dienstverlening en belangenbehartiging, drie activiteiten die KAV ook zelf naar voor schuift als haar voornaamste doelstellingen, zijn de kanalen waarlangs dit gebeurt. Dat zou er kunnen op wijzen dat wat KAV door ledenverlies aan integratieve kracht inboet gecompenseerd wordt door die verhoogde nadruk op de politieke dimensie van het leven in de maatschappij.

Belangrijk ook is de vaststelling dat er wijzigingen zijn opgetreden in de politieke positie van deze vrouwenorganisatie. Nog steeds maakt zij deel uit van de christelijke zuil, maar toch zijn er tekenen dat zij de band met de partijpolitieke arm van die zuil, de CVP, geleidelijk als minder strak opvat. Daarmee volgt zij de lijn die de koepel van de christelijke arbeidersbeweging, het ACW, de laatste jaren heeft uitgezet. Tegelijkertijd laat KAV, wellicht als reactie op wat zij als de effecten van de individualisering ervaart, haar vorming, haar belangenbehartiging en haar dienstverlening vaker vertrekken vanuit algemene, ideologievrije waarden. Gelijkheid, solidariteit en zelfredzaamheid geven daarbij de toon aan.

2. *Over de politieke integratie van nieuwkomers*

Politieke integratie is in principe een continu proces. Het is een opgave waarvan de realisatie zich in talloze vormen, formele en informele, en in de politieke praktijk van elke dag voordoet. Toch zijn er passages in het leven van een maatschappij waarin integratie in haar dimensie van inburgering, omwille van het massale karakter of omwille van de complexiteit van de operatie, een speciale gedaante aanneemt. Dat is zo geweest bij elke uitbreiding van het stemrecht, omdat dan grote aantallen burgers langs die weg voor directe opname in het politieke systeem in aanmerking kwamen. Twee belangrijke episodes zijn in dat verband de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen (en het veertig jaren durende debat daarover --1880-1920) en de toekenning van het stemrecht voor vrouwen (1948). Sinds enige tijd doet zich opnieuw zo'n situatie voor: de inburgering van aanzienlijke groepen allochtonen, met ook weer het stemrecht als cruciaal gegeven. Politieke integratie van allochtonen is echter niet alleen een kwestie van stemrecht. Het is een proces dat vele aspecten omvat. De vraag rijst dan of hier iets aanwezig en werkzaam is dat binnen de definitie van 'middenveld' valt. Behandeling van deze kwestie gebeurde in ons onderzoek via een studie van de landelijke verenigingen van etnisch-culturele minderheden in Vlaanderen. Daarnaast was er ook aandacht voor de honderden organisaties waarvan de federaties de overkoepeling zijn en voor wat de categoriale sector genoemd wordt (waarin onder meer de integratiecentra en de steunpunten een voorname rol spelen).

Een van de bevindingen is dat de visie van de landelijke verenigingen van etnisch-culturele minderheden op de integratieproblematiek evolueert. Bij sommige federaties is er in de kijk op inburgering een opmerkelijke verschuiving van het stemrecht als noodzakelijke voorwaarde tot inburgering naar de naturalisatie als weg. Hierbij vertrekken ze vanuit de idee dat naturalisatie niet alleen het stemrecht op het gemeentelijk vlak oplevert, maar ook op alle andere beleidsniveaus. Bovendien bekomt men zo het recht zich verkiesbaar te stellen en kan men kandideren voor openbare ambten. Ongetwijfeld is deze wending voor een groot deel ingegeven door de terughoudendheid van de Belg i-

sche overheid om te spreken over stemrecht voor vreemdelingen. Zij ziet zelf ook meer heil in de toekenning van stemrecht via de naturalisatie. Dit kadert volledig in de beleidsvisie die benadrukt dat een integratie niet enkel rechten, maar ook plichten inhoudt. Dat enkele allochtone koepels het stemrecht niet langer beschouwen als een te verkiezen weg naar inburgering, maar zich veeleer vinden in de naturalisatie, plaatst de integratieproblematiek van allochtonen in een ander daglicht. Via naturalisatie worden vreemdelingen namelijk objectief gezien gelijkgesteld aan Belgen. Als dusdanig verschilt hun inburgering dan in principe niet meer wezenlijk van die van de autochtonen.

Een belangrijke vraag in het kader van het project was of het allochtone verenigingsleven aan de definitie van middenveld beantwoordt. We denken van wel. Vlaanderen telt meer dan 700 lokale organisaties van en voor allochtonen, een geheel waar men moeilijk om heen kan. Bovendien is meer dan de helft van deze initiatieven gegroepeerd in koepels, wat een niet onbelangrijk gegeven is voor een adequate uitvoering van de middenveldfuncties op het stuk van inburgering en reductie van complexiteit. (Op de volgende bladzijde is een overzichtelijke tabel opgenomen.) Zelforganisaties vormen dus een soort middenveld. Meteen valt een voor Vlaanderen merkwaardig kenmerk op: er is hier nauwelijks of geen sprake van verzuiling. Met uitzondering van één landelijke vereniging, het Internationaal Comité, dat met het ACW-Limburg gelieerd is, zit geen enkele federatie ingebed in een zuil. Zelforganisaties hebben, met andere woorden, niet de klassieke Vlaamse configuratie overgenomen.

Men kan zich wel afvragen wat uiteindelijk als 'interface' de voorkeur dient te krijgen: zelforganisaties of de categoriale sector (bestaande uit het Vlaams Centrum voor Minderheden, het Ondersteuningscentrum

Aantal zelforganisaties die lid zijn van federaties per provincie

(bron voor 1999: ICCM; voor 1997: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, afdeling
Volksontwikkeling en Bibliotheken)

FEDERATIE	ANTWERPEN	LIMBURG	O.-VLEN W.-VL.	VL-BRAB. BRUSSEL	TOTAAL
ACLI-Vlaanderen	0 (0)	40 (39)	0 (0)	7 (7)	47 (46)
Federatie Marokkaanse Democratische Organisaties	11 (12)	6 (6)	9 (6)	15 (9)	41 (33)
Federatie van Marokkaanse Verenigingen	44 (39)	2 (2)	6 (6)	1 (2)	53 (49)
Federatie van Turkse Vooruitstrevende Verenigingen	1 (2)	5 (5)	22 (19)	2 (2)	30 (28)
Internationaal Comité	0 (1)	27 (25)	0 (0)	2 (2)	29 (28)
Latijns-Amerikaanse Federatie	16	0	2	5	23
Migrantenvrouwengroepen - Wereldvrouwen	1	10	5	1	17
Raad van de Afrikaanse Gemeenschappen in Europa/België	2 (17)	0 (1)	4 (8)	60 (8)	66 (34)
Unie der Turks Islamitische Kul- turele Verenigingen van België	2 (2)	35 (24)	0 (0)	3 (3)	40 (29)
Unie van Turkse Verenigingen	22 (21)	4 (3)	0 (0)	0 (0)	26 (24)
Vereniging voor Ontwikkeling en Emancipatie van Moslims	16 (15)	1 (0)	9 (2)	9 (3)	35 (20)
Association of Ghanaians Resident in Belgium	0	0	0	10	10
Associazioni Internazionali Federate	2	28	0	2	32
Federatie van Zelforganisaties in Vlaanderen	0	0	17	1	18
Totaal	117 (109)	158 (105)	74 (41)	118 (36)	467 (291)

voor Allochtonen, het Overlegcentrum voor Integratie van Vluchtelingen, het Vlaams Centrum Woonwagewerk, de integratiecentra en -diensten en de lokale steunpunten). Voor de federaties van etnisch-culturele minderheden is deze keuze gauw gemaakt. Ze verkiezen zelf in te staan voor hun emancipatiestrijd en voor hun inburgering. Dit sluit echter niet uit dat de categoriale sector de zelforganisaties wel kan bijstaan in hun taak van schakel tussen de politieke wereld en de allochtone burgers.

3. Naar een Europees, zelfs mondiaal middenveld?

Staatsburgerschap als concept en als realiteit is in zijn genese nauw verbonden met de politieke ruimte van de natiestaat. Spreken over politieke integratie en de rol daarin van het middenveld verliep tot nog toe hoofdzakelijk in diezelfde context. Maar de verplaatsing van politieke activiteiten in de richting van het transnationale vlak schept een geheel nieuwe vraagstelling. Op het stuk van burgerschap en inbedding van de civil society is er van een monopolie van de natiestaat geen sprake meer. Via een verkennend onderzoek is in twee stappen op deze boeiende problematiek ingegaan. Eerst zijn de ontwikkelingen om en rond de Europese Unie geanalyseerd. Dan is het perspectief nog verruimd en is de vraag besproken of er een mondiaal middenveld in opbouw is.

3.1 Europa

De Europese Unie (EU) profileert zich als een jonge, dynamische en democratische politieke gemeenschap. Zij heeft in de loop van de ontwikkeling naar een eengemaakt Europa stelselmatig haar beleidsbepalende bevoegdheden weten uit te breiden, waardoor zij een groeiende invloed uitoefent op de nationale overheden. In België, bijvoorbeeld, is vandaag de dag meer dan de helft van alle wetten die worden uitgevaardigd gestoeld op Europese afspraken.

Hoe groter de beslissingsbevoegdheid en impact van de EU worden, hoe pertinentier ook de vraag naar de koppeling van dat Europese po-

litieke systeem en zijn burgers (momenteel telt de Unie 370 miljoen burgers, na de geplande uitbreiding zullen dat er meer dan 500 miljoen zijn). Zijn er verenigingen die de verbinding leggen tussen de bevolking en de politiek? Welk gewicht hebben zij in de nieuwe Europese politieke ruimte? Via een verkennende studie hebben wij een basisinzicht willen verschaffen in de perspectieven, mogelijkheden en knelpunten van wat hier tentatief een Europees middenveld wordt genoemd. We geven de belangrijkste bevindingen weer.

Om te beginnen is het politiek systeem van de EU beschreven aan de hand van het 'multi-level governance' concept. Die conceptualisering was noodzakelijk om enig zicht te krijgen op de aanwezigheid, de organisatie en de werking van het verenigingsleven binnen de Europese context. In een volgende stap is de aandacht gegaan naar de problematiek van de integratie van de bevolking en de Europese politiek, en meer specifiek naar de rol die een middenveld, zowel op nationaal als op supranationaal vlak, op dit terrein kan vervullen.* Het hart van deze casestudy is een analyse van wat als de dominante activiteit van het Europese middenveld kan beschouwd worden, namelijk de belangenbehartiging. Kern van de zaak is dat het meerlagige karakter van de Unie verenigingen en organisaties ertoe gebracht heeft zich te organiseren op verschillende bestuursniveaus. Met de bedoeling om zo effectief mogelijk het beleidsproces in al zijn etappes te beïnvloeden, is het verenigingsleven zich gaan richten tot alle politieke actoren die in dat proces een rol spelen en zodoende hebben ze zowel op Europees, nationaal en subnationaal niveau communicatiekanalen opgebouwd. Dit impliceert dat er ook binnen de Europese context een belangrijke rol is weggelegd voor lokale, regionale en nationale middenveldorganisaties.

* In het gangbare spraakgebruik verwijst de term politieke integratie naar de constructie van een Europese set van instellingen, technieken en mechanismen. In deze gevalstudie krijgt de notie 'politieke integratie' een heel andere inhoud: de onderlinge afstemming van de leefwerelden van de individuele burgers en de Europese politieke instellingen.

Zonder afbreuk te willen doen aan het globale beeld, waarin zoals gezegd ook (sub)nationale middenveldorganisaties betrokken zijn, hebben wij de activiteit van belangenbehartiging vooral benaderd vanuit het perspectief van de Europese koepelorganisaties (van vakbonden, milieubewegingen, consumentenverenigingen, landbouwersorganisaties...). Die organisaties worden meestal als de kern van het Europese middenveld beschouwd, zeker voor wat belangenbehartiging en -vertegenwoordiging betreft.

Er bestaan geen exacte cijfers over het precieze aantal Europese organisaties dat anno 2000 de Europese besluitvorming probeert te beïnvloeden. Opmerkelijk is dat er in dit verband stevast wordt verwezen naar cijfers die de Commissie in 1992 lanceerde. De tabel hierna, ontleend bij Greenwood, biedt volgens ons echter een beter onderbouwde en dus meer betrouwbare basis. Het gaat hier wel enkel over het aantal formele koepelorganisaties, verspreid over de verschillende lidstaten.

Volgens deze tabel is meer dan de helft (55%) van de Europese organisaties hier in België gevestigd, meer bepaald in het Brusselse. Van de 376 'Brusselse' organisaties vertegenwoordigt het merendeel (58%) de belangen van bedrijven. Dat ligt in de lijn der verwachtingen. Maar als we naar de relatieve cijfers kijken, dan valt op dat slechts 49% van het totaal aantal Europese business-groepen zijn basis heeft in Brussel, terwijl dit voor de public interest groepen 82% is.

Het belangenbehartigingsproces hebben wij ruwweg opgesplitst in twee grote luiken. Ten eerste is er de belangenaggregatie: organisaties moeten de uiteenlopende belangen uit de vijftien lidstaten samenbrengen en verwerken tot een bruikbaar 'Europees' eisenpakket. Daarbij stoten zij onvermijdelijk op een aantal structurele hindernissen (verschillende nationale inbedding, uiteenlopende politieke oriëntaties, taalbarrières...). Tevens rijst de vraag of het binnen de Europese context wel mogelijk is belangen op die manier te bundelen zodat enerzijds de democratische codes gerespecteerd worden en anderzijds de

Formele Europese koepelorganisaties naar aard en locatie

	B	CH	D	DK	E	EIR	F	GB	I	L	NL	P	TOTAL	%
Consumer	4						2						6	0.9
Business	218	10	63	2	1		80	33	11	3	26		447	67
Professions	25	3	7	1		1	9	17	3	1		2	69	10
Union	13	2	1				2						18	3
Public Interest	110		1			2	7	9	1		4		134	20
Miscellaneous	6		1				4	1		1	1		14	2
Total	376	15	73	3	1	3	104	60	15	5	31	2	688	
%	55	2	11	0.4	0.1	0.4	15	9	2	0.7	4.7	0.3		

Bron: Greenwood, *Representing interests in the European Union*, 1997, p.59

basis wordt gelegd voor een effectieve inbreng in het besluitvormingsproces.

In de daaropvolgende, tweede fase komt het er voor belangengroepen op aan om de Europese beleidsmakers zoveel mogelijk te beïnvloeden. Daartoe moeten zij, gedurende het hele verloop van het besluitvormingsproces, inpraten op de regisseurs ervan, met name de Commissie (die het belangrijkste doelwit is voor belangengroepen), het Parlement en de Raad, en op de twee formele adviesorganen: het Economisch en Sociaal Comité en het Comité van de Regio's. Deze formele besluitvormers kunnen zowel op lokaal, regionaal, nationaal als Europees niveau contactpunten hebben (multi-level governance). Belangengroepen zullen zich tot elk van deze verbindingsstukken richten. Dit verklaart de grote toegankelijkheid én de complexiteit van het Europese besluitvormingssysteem. Belangenorganisaties die invloed willen uitoefenen op het besluitvormingsproces beschikken dus over verschillende kanalen en het is opmerkelijk dat zij, om hun impact te verzekeren, zoveel mogelijk van die beïnvloedingskanalen tegelijkertijd bespelen. Concreet betekent dit dat ze nooit enkel op het niveau van de Europese instellingen opereren, maar ook altijd via een tweede (sub)nationale weg proberen om door te dringen tot het beleid.

De tactieken die organisaties gebruiken om te communiceren met beleidsmakers hebben we onderverdeeld in twee grote categorieën: de (semi-)formele en de informele contacten. Het zijn voornamelijk de verschillende vormen van consultaties en de deelname aan advies-, experten- en andere comités die vorm geven aan de belangenvertegenwoordiging op (semi-)formele en duurzame basis. Onder de informele en incidentele contacten vallen dan de deelnames op ad hoc basis aan advies- en expertencomités, consultatieprocedures en hoorzittingen. Tot deze categorie behoren eveneens de persoonlijke bezoeken en brieven, de persoonlijke netwerken en relaties, het lobbyen, maar ook directe acties zoals betogingen en manifestaties. Naast al deze tactieken, die ook wel de directe methoden worden genoemd, kunnen belangengroepen ook nog indirecte methoden gebruiken om

van zich te laten horen. We vermelden het inschakelen van de massamedia en het indienen van een verzoekschrift bij het Hof van Justitie.

Speciale vermelding in onze analyse kreeg het fenomeen van de commerciële lobbying, als specifieke (en populaire) techniek van belangenbehartiging binnen de EU. Vanuit de invalshoek van ons onderzoek, werpen wij op dat er hier op het gebied van de coördinatie en vertegenwoordiging van belangen een probleem kan rijzen, en wel in de twee richtingen. Naar de basis toe kan er een communicatieprobleem ontstaan: houden lobbyisten wel rekening met alle standpunten? Hebben ledenorganisaties nog wel inspraak? Ondernijmt het lobbywerk niet de democratische contacten met (sub)nationale organisaties in de lidstaten? Vanuit het perspectief van de overheid vormen lobbyisten een veel zwakkere basis om democratische legitimiteit te verwerven.

Uit het door ons geschetste beeld van belangenbehartiging blijkt dat belangenorganisaties wel degelijk een rol spelen binnen het Europese beleid. Deze vaststelling roept de vraag op wat er zich aan configuraties van belangenvertegenwoordiging binnen de EU aan het vormen is. In de wetenschappelijke literatuur is daarover al ettelijke jaren een discussie gaande. In essentie luidt de probleemstelling als volgt: zorgt het unieke karakter van de Europese constructie ook voor een uniek systeem van belangenvertegenwoordiging? Of bestaan er vele belangenbehartigingspatronen naast elkaar? Geleidelijk is de discussie geëvolueerd in de richting van de vraag hoe plausibel het is om twee reeds bestaande modellen van belangenbehartiging, het pluralisme en het corporatisme --meer bepaald in de variant van het neocorporatisme-- op Europa te projecteren. De meningen rond deze kwestie zijn nog steeds sterk verdeeld.

Uiteraard rijst, tot slot, de vraag of al deze strategieën en tactieken van belangenbehartiging ook een integratief effect sorteren. Er kan volgens ons moeilijk aan voorbijgegaan worden dat de Europese activiteiten van belangenbehartiging die we besproken hebben, belangrijk zijn op het stuk van reductie van complexiteit en inburgering. Zij ver-

lenen aan de Europese organisaties en aan politiek Europa een meer legitieme grondslag. Bovendien creëren maatschappelijke organisaties op die manier een kader waarin de Europese politieke besluitvorming dichter bij de burger wordt gebracht. Dat is heilzaam voor de ontwikkeling van een Europese ‘civic culture’.

Toch blijkt uit de analyse ook dat de constructie van een Europees middenveld een bijzonder complexe operatie is en zal blijven. Vanuit die vaststelling mag verwacht worden dat het nodig zal zijn om, zeker in dit stadium van de Europese eenmaking, te investeren in een grondige uitbouw van Europese organisatie-netwerken. De toepassing van de nieuwe informatietechnologieën kan daarbij al een grote hulp zijn. Wij zien verschillende argumenten voor zo’n netwerkvorming. Ten eerste legt zij de basis voor een gestructureerde en coherente dialoog binnen het Europese maatschappelijk middenveld. Daarnaast kan ze ook de efficiëntie van het overleg en van de informatie-uitwisseling aanzienlijk bevorderen. Tot slot kan een betere samenwerking ook leiden tot een grotere zichtbaarheid en een ruimere bekendmaking van verenigingen en hun activiteiten. Het is belangrijk dat er bij de constructie van deze organisatie-netwerken nauwlettend wordt toegezien op de naleving van principes zoals openheid en toegankelijkheid, transparantie en respect voor de democratische codes. Daarnaast moet er ook voldoende aandacht gaan naar het belang van nationale en regionale vertakkingen in de lidstaten. Wij menen dat er voor die ‘lokale ankerpunten’ een cruciale rol is weggelegd in het Europese inburgeringsproces. Zij kunnen zich namelijk beroepen op rechtstreekse en individuele contacten met de basis, een troef waarover de Europese koepelorganisaties niet of nauwelijks beschikken. Op dit moment wordt het Europese inburgeringsproces echter zwaar gehypothekeerd door het feit dat de interactie en samenwerking tussen het Europese en (sub)nationale niveau vooralsnog zeer gebrekkig en ongestructureerd verloopt. Daarom pleiten wij voor meer contacten en uitwisselingen tussen de twee niveaus, een betere coördinatie, meer engagement en bereidheid om die transnationale dimensie ook concreet vorm te geven en te vertalen naar de burger toe.

3.2 Mondiaal?

Al enige tijd duiken in de wetenschappelijke literatuur publicaties op die de globaliseringstrend in zijn politieke dimensies en effecten beschrijven. De aandacht gaat daarbij vooral naar de groei in aantal, omvang en macht van transnationale instanties als de Europese Unie, de VN en haar vele nevenorganisaties, de Wereldbank, het IMF. Over het algemeen bespreken die studies ook de mate van democratische besluitvorming in de betrokken instellingen. Meteen rees voor ons de vraag of er ook belangstelling is voor de (eventuele) aanwezigheid van wat in ons project middenveld is genoemd. Termen als 'global citizenship', 'world citizenship', 'planetary citizenship', 'global civil society', 'world civil society' circuleren al. Op de vraag in hoeverre deze begrippen een werkelijkheid dekken komen uiteenlopende antwoorden. Spreken van een mondiaal burgerschap en van een mondiaal middenveld heeft vooreerst slechts zin als de transnationale politieke ruimte een realiteit is. Daarover heerst in de literatuur weinig reserve, tenminste zolang het gaat om de aanwezigheid van officiële instanties en organisaties. Aarzelingen zijn er wel zodra de analyse verplaatst wordt naar de vraag of dit niveau een weerspiegeling vindt in wat een 'global public sphere' genoemd wordt. Dan komen twee andere dimensies in beeld. Een eerste heeft betrekking op de perceptie en de betrokkenheid van de bevolking: is er wel zoiets als een mondiale 'constituency' in de maak? Het tweede aspect slaat op de mogelijke aanwezigheid van een transnationaal middenveld.

In het rapport is de analyse vooral gericht op een studie van die organisaties die wel vaker als de kern van een mondiaal middenveld worden aanzien, namelijk de grote multinationale ngo's.

Greenpeace en Handicap International behoren tot de branche van de *mungo's*, multinationale ngo's waarvan men zegt dat zij de binnenste kring van het verschijnsel vormen. Ze zijn in de ware betekenis van het woord niet gouvernementeel. Zij hebben geen politieke instellingen als broodheer, aandeelhouder of schoonouder. Rond die kern circuleren allerlei hybride organisaties. *Quango's*, of quasi-ingo's, zijn joint ventures tussen mungo's en nationale of internationale overhe-

den. Ze leven hoofdzakelijk van overheidsgeld. Een voorbeeld is het International Committee of the Red Cross. Een heel bijzondere soort heeft *dongo's* als roepnaam. Dat zijn internationale ngo's die in het leven geroepen worden door grote donoren (de Ford Foundation bijvoorbeeld). Meestal is dat met de bedoeling in onderaanneming een project van een of andere politieke instantie uit te voeren. Het is bekend dat de vluchtelingenorganisatie van de VN nogal eens met *dongo's* zaken doet. *Gongo's* zijn de bastaards van de familie. Het zijn gouvernementele 'ingo's' in camouflagepak. Ze zijn de lievelingen van autoritaire regimes. In het Oost en Centraal Europa van voor 1989 kwamen ze in aanzienlijke aantallen voor. Samen vormen de drie varianten de categorie van de *ingo's*, de internationale niet-gouvernementele organisaties.

De cijfers over het aantal *ingo's* variëren. In de vakliteratuur is er meestal sprake van om en rond de 5000, andere auteurs hebben er in het midden van de jaren negentig 15.000, soms zelfs bijna 30.000 geteld. Over één zaak zijn alle tellers het roerend eens: de hoeveelheid *ingo's* is tussen 1975 en vandaag spectaculair toegenomen. Een treffend bewijs van deze groei is te vinden in de verslagen van de grote VN-conferenties. De eerste in de rij (Teheran, 1968) ging over de mensenrechten. Slechts 53 *ingo's* waren present. Een kwarteeuw later (Wenen, 1993) woonden 593 *ingo's* de officiële debatten over mensenrechten bij. Het ngo-forum dat in de marge van deze bijeenkomst doorging, lokte tussen de 1400 en 1500 organisaties. Op de milieuconferentie van Stockholm (1972) liet de VN iets minder dan 300 *ingo's* toe. In Rio de Janeiro (1992) waren dat er al 1400. Het parallelle Forum lokte 18.000 ngo's. Voor de eerste VN-conferentie over de positie van de vrouw (Mexico-stad, 1975) was er accreditatie voorzien voor 114 *ingo's*. Op de meest recente bijeenkomst (Peking, 1995) namen 3000 *ingo's* aan de besprekingen deel.

Onderzoek laat veronderstellen dat bepaalde activiteiten van *ingo's* in de transnationale politieke ruimte een functioneel equivalent zijn voor wat middenveldorganisaties in het nationaal kader doen, maar tegelijkertijd valt de bedenking dat allerlei factoren deze rol afremmen of in

kracht beperken. In dat verband worden genoemd: hun gebrek aan politiek inzicht, hun verregaande afhankelijkheid van mediabelangstelling, het voorwaardelijk engagement van veel van hun sympathisanten.

4. Alternatieven

In het maatschappelijk en wetenschappelijk debat over de afstemming van privé-werelden en politiek systeem valt geregeld de stelling te beluisteren dat inburgering en reductie van complexiteit dermate problematisch zijn geworden dat er behoefte is ontstaan aan alternatieve leveranciers van politieke integratie. ‘Alternatief’ betekent in de meest extreme interpretatie ‘in de plaats komend van de bestaande middenveldorganisaties’. Minder verregaand is de gedachte dat andere wegen van politieke integratie aanvullend kunnen werken. Twee alternatieven komen vaak ter sprake: de ombudsdiensten en de media. Het rapport gaat, bij wijze van terreinverkenning, na wat de plaats van deze actoren op het stuk van inburgering en reductie van complexiteit zou kunnen zijn. Uiteraard is het de vraag of het wel zinvol is om het begrip middenveld zo uit te breiden dat ombudsdiensten en media er in opgenomen kunnen worden.

4.1 Ombudsdiensten

In de jaren negentig is er in ons land een snelle verspreiding van de ombudsformule. Dat kan wijzen op de reële behoefte aan een betere interactie tussen de bevolking en de overheid. Deze diensten maken dat contact mogelijk. Ook middenveldverenigingen doen dat. Zo rijst de vraag hoe deze organisaties zich tegenover elkaar verhouden.

De analyse van de functies van ombudsdiensten wijst uit dat de interactie tussen de burger en de overheid zonder meer hun bestaansreden is zij proberen, ook letterlijk, beide polen met elkaar te verzoenen. Bijgevolg is op geen enkele in dit rapport besproken organisatie de term ‘bemiddeling’ zozeer van toepassing. Bovendien vormt de ombudsman, doordat hij aan de burger informatie verschaft en duiding geeft bij bepaalde overheids-

handelingen, een strategisch knooppunt in de communicatie van de overheid met de bevolking. Ook levert zo'n dienst prestaties die op het vlak van de inburgering liggen: verhoging van de kennis over de werking van de overheid, in beginsel ook herstel van het vertrouwen in die overheid, stimulering van een kritische opstelling tegenover belangrijke politieke actoren. In die zin werken zij mee aan de productie van een civic culture. Toch zijn er ook wel bepaalde aspecten van inburgering waar ombudsdiensten totaal geen vat op hebben. Zo slagen zij er niet in om hun klagers te verenigen of te mobiliseren.

Een belangrijk aspect dat ombudsdiensten uiteindelijk toch buiten de definitie van middenveld laat vallen is hun bijzonder nauwe band met de overheid.

4.2 Media

Lange tijd, zeker binnen de beroepsgroep van de journalisten, zijn er aarzelingen geweest om op expliciete wijze te erkennen dat de media politieke activiteiten ontwikkelen. De laatste tien, vijftien jaar is daar verandering in gekomen. Aanvaard wordt nu dat de schrijvende en de audiovisuele pers in tal van opzichten rechtstreeks of onrechtstreeks invloed uitoefent op de politiek. Vandaar de vraag of de media ook, zoals het klassieke middenveld, bedrijvig zijn op het vlak van politieke integratie en of de pers een alternatief kan zijn voor dat middenveld.

In de literatuur zijn stellingen te vinden waarin uitdrukkelijk gezegd wordt dat de media werkzaam zijn als interface tussen politiek en privé-werelden. De activiteiten waarlangs de media deze integratieve bedrijvigheid realiseren, zouden dan vooral liggen op het domein van de vorming van meningen en waarden. Vaker nog verschijnen er publicaties waarin getwijfeld wordt aan de integratieve capaciteiten van de media, zelfs op het stuk van de meningsvorming. Meestal echter wordt gewezen op kenmerken van de moderne media die een adequate invulling van de integratieve functies bemoeilijken, zo niet onmogelijk maken. Autonomie ten aanzien van de politieke overheid is een

kenmerk van middenveldorganisaties dat positief kan inwerken op hun rendement als bron van politieke integratie. Toepassing van deze voorwaarde op de media leidt tot de vaststelling dat de pers de laatste jaren haar zelfstandigheid op dat vlak heeft zien toenemen. Anderzijds is de autonomie ten aanzien van de markt hoogstwaarschijnlijk afgenomen en men mag aannemen dat dit wel degelijk de mogelijkheden van de media op het stuk van inburgering en reductie van complexiteit in negatieve zin beïnvloedt.

In de marge van het debat over de betekenis van de media als leveranciers van politieke integratie zit de discussie over wat de 'elektronische democratie' genoemd wordt. In vele gevallen verwijst deze notie naar een directe vorm, via de nieuwe informatietechnologieën, van communicatie tussen bevolking en politieke verantwoordelijken en tussen burgers onderling. Een consequentie is dat met deze technieken tussenpersonen of drukkingsgroepen (en, in onze termen, middenveldorganisaties) dan overbodig zijn. Over de betekenis van deze ontwikkelingen voor de politieke integratie in een democratie circuleren zeer uiteenlopende meningen. Positieve beoordelingen hanteren als argument, onder meer, dat directe communicatie tussen burgers en politici hoe dan ook democratiserend werkt. Een andere overweging is dat langs de weg van de informatietechnologie een nieuw soort van 'publieke ruimte' kan ontstaan, waardoor meningsvorming en belangenbehartiging vergemakkelijkt worden. Anderen hebben alleen krachtige kritiek. Zij betogen dat de meeste projecten rond directe democratie vertrekken van de veronderstelling dat politieke opvattingen op een geïsoleerde wijze tot stand komen, los van de sociale context waarin mensen leven. Het gevolg kan zijn dat burgers de kunst verleren om samen, om groepsgewijze hun belangen te verdedigen.

III. Aanbevelingen

1. Over de noties burgerschap en middenveld

(a) In de Kamer van Volksvertegenwoordigers is een commissie van start gegaan die, via een zoektocht naar een nieuwe politieke cultuur, zich ook zal bezinnen over de hedendaagse inhoud van het burgerschap en over de politieke betekenis van wat in Vlaanderen het middenveld wordt genoemd. Het risico bestaat dat onvoldoende rekening zal gehouden worden met de fundamentele wijzigingen die zich in de politieke ruimte hebben voorgedaan en dat de aandacht eens te meer zal gaan naar wat zich als politieke activiteiten binnen de context van de natiestaat bevindt. De schaalvergroting en de fragmentatie van de politieke ruimte roepen om een herdefiniëring van het burgerschap, van het probleem van de afstemming van burger en politiek, van wat een middenveld anno 2000 aan vorm en samenstelling kan hebben en, bijgevolg, van de functies die allerlei instanties op dat vlak kunnen opnemen.

(b) Inburgering kan zich vandaag niet beperken tot de traditionele werkplaatsen van de politiek. Mensen moeten kennis en vaardigheden opdoen die hun toelaten rechtstreeks of onrechtstreeks in debat te treden met managers, wetenschapslui, rechters en journalisten. Dat vergt een aanzienlijke recyclage van het maatschappelijk middenveld. Die opmerking geldt trouwens ook voor de nieuwe sociale bewegingen. Ook zij werken nog vaak met een traditionele visie op politiek. Vakbonden, consumentenorganisaties én milieuverenigingen zullen hun aanbod aan burgertraining zo moeten verruimen dat ook de technoeconomie, de media en de magistratuur in het blikveld komen te liggen. Ook de belangenbehartiging zal nieuwe richtingen moeten inslaan.

(c) De moderne communicatietechnologieën zullen in de toekomst aanzienlijke effecten hebben op de verhouding tussen bevolking en overheid. Het lijkt ons nodig om, wars van alle modieuze en sloganmatige interpretaties van deze ontwikkeling, na te gaan hoe deze technologieën de democratie kunnen verrijken.

(d) De nieuwe inhouden van burgerschap en middenveld leveren ook vragen op voor het wetenschappelijk onderzoek. Metingen die peilen naar het effect op individueel gedrag en houdingen registreren nu meestal de band van de bevolking met het middenveld via het lidmaatschap van verenigingen. Het probleem is dat bepaalde spelers op het middenveld de band met de burgers niet hoofdzakelijk langs een formeel lidmaatschap tot stand brengen. Ook internet opent de mogelijkheid dat tussen bevolking en politieke overheid netwerken ontstaan die in sterke mate afwijken van de klassieke verenigingsvorm. Toekomstig onderzoek zal met die ontwikkelingen rekening dienen te houden.

(e) Een aantal traditionele middenveldorganisaties dient zich te bezinnen over hun relatie met de overheid. Tussen hen en het openbaar bestuur bestaat al lange tijd een soort partnership. De overheid erkent sommige verenigingen als subcontractors (op het stuk van gezondheidszorg, onderwijs, maatschappelijk werk, sociaal-culturele vorming) en geeft hun de materiële en juridische middelen die voor het welslagen van de onderaanneming vereist zijn. In ruil daarvoor gedragen sommige van deze organisaties zich als aandeelhouders in de staatszaak. Een gevolg is dat strikt politieke, zelfs partijpolitieke overwegingen in hun activiteiten doordringen. Er is geen duidelijke akkerscheiding meer. Een deel van het middenveld zit niet langer in de zone tussen burger en overheid, maar is verhuisd naar de wereld van de politiek. Dat bemoeilijkt in aanzienlijke mate de uitoefening van een ware brugfunctie.

2. *Aanbevelingen op basis van de gevalstudies 'KAV' en 'federaties van etnisch-culturele minderheden'*

(a) Het allochtone verenigingsleven is weinig of niet bekend onder de autochtone bevolking. Ruime informatieverstrekking in de richting van de Belgen is aan te raden.

(b) Uit de gesprekken met medewerkers van allochtone koepelorganisaties blijkt dat velen van hen niet weten uit welke instellingen hun sector is samengesteld. Zo is er bijvoorbeeld verwarring rond het

Vlaams overlegorgaan. Eerst was er het VCIM dat omgedoopt werd tot het VOCEM, maar binnen de kortste tijd opnieuw veranderde in het VCM.

(c) Sommige allochtone federaties kunnen, wegens een tekort aan beroepskrachten, niet beantwoorden aan de vraag naar vertegenwoordiging. Vrijwilligers zijn vaak naast hun engagement professioneel actief en kunnen zich niet altijd vrijmaken voor, bijvoorbeeld, vergaderingen die overdag plaatsvinden. Een oplossing hiervoor kan liggen in de invoering van een vorm van *verenigingsverlof*, waarbij vrijwilligers het recht hebben een aantal dagen per jaar vrijaf te nemen voor het werk in hun vereniging. Dit verenigingsverlof zou een prikkel kunnen zijn voor vele mensen om zich in te zetten in het verenigingsleven. Het is evident dat deze beleidssuggestie zich niet beperkt tot de allochtone organisaties. Deze maatregel kan voor grote delen van het verenigingsleven in overweging genomen worden.

(d) De laattijdige storting van de subsidies voor zelforganisaties is een aanzienlijk probleem. Ook de beslissing van de overheid om een activiteit al dan niet te subsidiëren laat vaak op zich wachten. Het is geen uitzondering dat de activiteit al plaats gevonden heeft vooraleer de organisatie te weten komt of ze al dan niet betoelaagd wordt. Vooral voor pas beginnende verenigingen, die vaak geen of slechts een kleine financiële reserve hebben, kan het te laat uitbetalen van de subsidies de doodsteek betekenen.

(e) Een betere samenwerking tussen de categoriale sector en de allochtone verenigingen, waarbij beide partijen op gelijke voet behandeld worden, is nodig. Het is wenselijk om het subsidiariteitsbeginsel, zoals het in het decreet ten aanzien van etnisch-culturele minderheden van 28 april 1998 omschreven staat, daadwerkelijk door te voeren.

(f) Het decreet op het volksontwikkelingswerk van 19 april 1995 voorziet een overgangsfase voor de erkenning en subsidiëring van de zelforganisaties. Deze fase eindigt in 2002. Wat daarna komt is onduidelijk. De federaties van etnisch-culturele minderheden vrezen dat zij vanaf 2002, om erkend te worden, aan dezelfde eisen gaan moeten voldoen als de Vlaamse organisaties. Dit is echter een onrealistische eis. Het is aan te raden dat de overheid deze overgangperiode ver-

lengt of, indien ze dat niet doet, de federaties goed op voorhand op de hoogte brengt van haar plannen.

(g) Met de oprichting van het Forum van Organisaties van Etnisch-culturele minderheden is, althans op papier, een stap gezet in de richting van een erkenning van het allochtone verenigingsleven als gesprekspartner van de overheid. Nu komt het er op aan dit principe in de praktijk te brengen.

3. Over de opbouw van een transnationaal middenveld

(a) België is een van de vijftien lidstaten van de Europese Unie. Vanuit die positie zouden onze nationale en regionale overheden meer initiatieven moeten ontwikkelen die gericht zijn op de integratie van het Europese politieke systeem enerzijds en het maatschappelijk middenveld anderzijds. Vertrekpunt daarbij is dat er vanuit het beleid meer aandacht en meer feedback zou moeten komen met betrekking tot de rol van de Europese koepelorganisaties én de nationale middenveldverenigingen in de nieuwe Europese politieke ruimte. Dat kan onder meer via een actief en coherent informatiebeleid (dat gericht is op alle maatschappelijke groepen, op de media én op het middenveld) of via het stimuleren van een publiek debat over Europa. Daarnaast pleiten we er voor dat de Belgische overheden hun middenveldorganisaties zouden aanmoedigen, (financieel) steunen en begeleiden bij de uitbouw en organisatie van hun contacten met de Europese koepels. Ook de Europese beleidsmakers zouden aan deze interactie trouwens veel meer aandacht moeten schenken.

(b) Nationale middenveldorganisaties kunnen zich beroepen op rechtstreekse en individuele contacten met de basis, een troef waarover de Europese koepelorganisaties niet of nauwelijks beschikken. Dat feit alleen al maakt dat er voor hen een cruciale rol is weggelegd in het Europese inburgeringsproces. Toch zijn er aanwijzingen dat het nationale middenveld hier te kort schiet. Eén van de fundamentele redenen daarvoor is dat de interactie en samenwerking tussen het Europese en nationale niveau vooralsnog zeer gebrekkig en ongestructureerd verlopen. Meer contacten en uitwisselingen tussen de twee niveaus, een

betere coördinatie, meer engagement en bereidheid om die transnationale dimensie ook concreet vorm te geven en te vertalen naar de burger toe, zouden alvast stappen in de goede richting zijn. In dat verband wijzen we er op dat nationale middenveldorganisaties het Europese integratieproces en de daarmee verbonden aspecten zo snel mogelijk als een volwaardig thema in hun programma zouden moeten integreren. Daar zal onvermijdelijk veel werk bij komen kijken: nieuwe werkrachten en werkingsmiddelen lijken hier noodzakelijk.

(c) Het is ons aanvoelen dat nationale, maar ook Europese organisaties nog te weinig openheid aan de dag leggen over de tactieken en strategieën waarmee zij binnen de Europese context concreet aan belangenbehartiging doen. Als gevolg daarvan blijft de achterban verstoken van relevante informatie. Dit gebrek aan openheid en transparantie wordt wel eens vergoelikt door te verwijzen naar de complexiteit van de relaties in het Europese besluitvormingssysteem. Nochtans zien wij hierin juist een bijkomend argument om werk te maken van een meer doorzichtige belangenvertegenwoordiging. Een concreet voorstel in dit verband is dat het nationale middenveld zijn individuele leden meer duiding zou geven bij de manier waarop ze vertegenwoordigd worden bij de Europese beleidsmakers en bij de verhouding tussen de koepelorganisaties en de (sub)nationale ledenorganisaties. Op die manier zou het middenveld een kader creëren waarin het Europese systeem van belangenbehartiging dichter bij de burger wordt gebracht en dat bovendien de democratische legitimiteit van de nationale en Europese belangengroepen, en van de EU in het algemeen, vergroot.

(d) Het inschakelen van professionele lobbyisten is binnen de Europese context een populaire techniek van belangenbehartiging. Toch manen wij hier, vanuit de invalshoek van ons onderzoek, aan tot voorzichtigheid. Het is immers niet denkbeeldig dat de belangenbehartigingsactiviteiten van maatschappelijke organisaties, door de tussenkomst van commerciële lobbyisten, minder effect zouden hebben op het vlak van politieke integratie.

(e) Brussel is het hart van het Europese belangenbehartigingscircuit: steeds vaker wordt gesuggereerd dat het een absolute must is voor belangengroepen om in Brussel vertegenwoordigd te zijn. Het is dan ook verbazingwekkend dat, uitgerekend in België, het wetenschappe-

lijk onderzoek over de perspectieven, mogelijkheden en knelpunten van een Europees democratisch middenveld nog zozeer in de kinderschoenen staat. Binnen deze probleemstelling vermelden we als belangrijke deelaspecten: de mechanismen van belangenbehartiging, de rol en invloed van formele en informele advies- en overlegorganen binnen de besluitvormingsprocedures van de EU, het fenomeen van de commerciële lobbyisten en, tenslotte, de concrete impact van het steeds relevanter wordende Europese beleidsniveau op Belgische middenveldorganisaties. Daarnaast is er ook een grote behoefte aan bijkomend onderzoek met betrekking tot het algemene kader waarbinnen dat Europese middenveld functioneert: noties zoals burgerschap, politiek, het “Europees middenveld” en de “European civil society”, democratie en democratisering moeten in hun inhoud gepreciseerd worden. Ook de eigen aard en de conceptualisering van de EU als nieuw politiek systeem verdient meer aandacht.

(f) De komst van een geheel nieuwe politieke ruimte noopt organisaties tot de constructie van een heel ander soort van belangenbehartiging, ditmaal binnen een postnationale en grensoverschrijdende democratische context. Dat vergt een fundamenteel nieuw denkkader, waarin het traditionele en dominante denken binnen de grenzen van de natiestaat overstegen worden.

(g) De opmars van de internationale ngo's, zowel in aantallen als op het stuk van status en invloed, doet vele vragen rijzen. Voor allerlei traditionele middenveldorganisaties, zoals de Europese en mondiale koepels van de vakbonden, ontstaat daardoor een gehele nieuwe context. De tijd is voor hen aangebroken om te beslissen of zij de nieuwe actoren als concurrenten ofwel als bondgenoten zullen benaderen. Voor de ingo's zelf is bezinning nodig over de morele en politieke verantwoordelijkheid die hun gestegen betekenis meebrengt. Bovendien wordt van hen verwacht dat zij een adequaat antwoord vinden op de kritiek met betrekking tot hun gebrek aan politiek inzicht, hun verregaande afhankelijkheid van mediabelangstelling, hun tekort aan legitimiteit en aan democratische besluitvorming.

Bijlage - Inhoudsopgave van het volledige onderzoeksrapport

Elchardus, M., Huyse, L. & Hooghe M. (red.), *Tussen burger en overheid. Een sociologische, politiek-wetenschappelijke en juridisch-wetenschappelijke studie van het middenveld en de democratische politieke structuur*, Vrije Universiteit Brussel & Katholieke Universiteit Leuven, februari 2000, 2 vol.

1. Het middenveld: van maatschappelijke naar wetenschappelijke probleemstelling <i>Mark Elchardus & Luc Huyse</i>	1
Deel I: Een micro-analyse van het functioneren van het maatschappelijk middenveld	
2. Het maatschappelijk middenveld. Een functionele analyse <i>Mark Elchardus</i>	17
3. Bemiddeling en middenveld. Een structurele analyse <i>Mark Elchardus & Marc Hooghe</i>	40
4. Een beschrijving van de participatie aan het maatschappelijk middenveld <i>Wendy Smits, Mark Elchardus & Marc Hooghe</i>	58
5. De evolutie van de ledencijfers <i>Marc Hooghe & Stan Bundervoet</i>	92
6. Determinanten van participatiegedrag <i>Marc Hooghe, Mark Elchardus & Wendy Smits</i>	108
7. Micro-effecten van participatie <i>Mark Elchardus, Marc Hooghe & Wendy Smits</i>	143
Bibliografie bij deel I	176
Bijlage 1: Kenmerken van de survey TOR98	183
Bijlage 2: Overzicht van de gebruikte schalen	191

**Deel II: Het middenveld als configuratie van organisaties.
Verslag van de meso-benadering**

8. Wetenschappelijke probleemstelling <i>Luc Huyse</i>	213
9. KAV, een klassieke middenveldorganisatie <i>Katrien Meireman</i>	247
10. Over de politieke integratie van nieuwkomers. De landelijke verenigingen van etnisch-culturele minderheden in Vlaanderen <i>Katrien Meireman</i>	279
11. Naar een Europees, zelfs mondiaal middenveld? <i>Luc Huyse & Ellen Van Dael</i>	332
12. Alternatieven <i>Luc Huyse & Ellen Van Dael</i>	390
Voorlopig Besluit <i>Mark Elchardus, Luc Huyse, Katrien Meireman & Ellen Van Dael</i>	415

M:\Valorisatie\samenvatting40p\#Smv-KUL.doc
vrijdag 28 april 2000